

ИДЕИ И ПРОЕКТИ ЗА ГРАЖДАНСКИ КОДЕКС У НАС

ИВАН РУСЧЕВ*

Катедра „Гражданскоправни науки“

Резюме: Статията разглежда опитите за кодификация на българското гражданско право, направени през втората половина на XX в. Изследвано е и зараждането на идеята за създаване на Гражданско кодекс, датираща от 20-те години на XX в. и свързана с имената на проф. Йосиф Фаденхехт и впоследствие на проф. Любен Диков. Изложени са различните трудности пред създаването на Граждански кодекс. Аргументирана е тезата, че идеята за кодификация не е изживяла времето си, а напротив – че е все по-нужна на съвременните обществено-икономически условия.

Ключови думи: Гражданско кодекс, кодификация, закон, гражданско право

IDEAS AND PROJECTS FOR BULGARIAN CIVIL CODE

IVAN RUSCHEV*

Civil Law Sciences Chair

Abstract: The article examines the attempts for codification of Bulgarian civil law, made in the second half of the 20th century. The origin of the idea of creating a Civil Code, dating from the 20s of the XX century and it is connected with the names of Prof. Joseph Fadenhecht

* Професор по гражданско и семейно право в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Доктор на юридическите науки. Академик на БАН.

* Professor in Civil Law and Family Law, Faculty of Law, Sofia University „St. Kliment Ohridski“. PhD., LL.D. Academic of Bulgarian Academy of Sciences.

and Prof. Lyuben Dikov, is also studied. The various difficulties for the creation of a Civil Code are set out. The author's thesis is that the idea of codification is not archaic and the Civil Code is necessary in the modern social and economic conditions.

Keywords: Civil Code, codification, Law, Civil Law

Несъстоялата се гражданска кодификация на България е стара и навяхваща болка на поколения цивилисти. Перспективите пред нея и днес не са особено обнадеждаващи, особено след последния злоупотребен опит на Министерството на правосъдието от 1999 г., след който устремът, започнал още преди Втората световна война като че ли постепенно угасна. Кодификационната идея, предизвикала устрема и вълненията на най-добрите български цивилисти, е изследвана в настоящата студия, още от нейните наченки – първите статии на тази тема от проф. Й. Фаденхехт, през дейността на създадените към Министерството на правосъдието: Кодификационна комисия (със Закона за кодификацията (1916 г.); на Кодификационния съвет (създаден с Наредбата – закон за кодификационния съвет, на МС от 1935 г.) и на Съвета по законодателство (със Закон за Съвета по законодателството от 1941 г.), до края на Втората световна война. Тя се свързва с имената на едни от най-видните български юристи от онова време: д-р Добри Минков, Васил Митакوف, проф. Любен Диков и д-р Константин Партов (които като министри на правосъдието са силни поддръжници на идеята за приемането на Граждански кодекс), проф. Петко Венедиков и доц. Ж. Сталев – секретари на тези съвети.

След войната, първият подтик, започнал само няколко години след приетите нови цивилистични закони (ЗН и ЗЛС – през 1949; ЗЗД и ЗС – 1950 и 1951 г.), е свързан с активната дейност на акад. Любен Василев – истинският мотор на гражданската кодификация у нас. Обект на подробно изследване е първият „довършен опит“ (ако си послужим с терминологията на наказателното право) за изработване на проект за граждански кодекс, приключил с изготвянето на този от 1978 г., дело на Министерството на правосъдието. Изследвана е възприетата структура на кодекса, като специално внимание е обърнато на изработването на неговата Обща част; дискусиата по обхвата на кодекса, установения в него стил, езикът, начин на оформление на текстовете. Специално внимание е обърнато на причините, осуетили приемането на този проект за граждански кодекс.

С ирония, но и с тъга, е характеризиран и третият (за жалост – последен) неуспешен опит за граждански кодекс – този от 1999 г., когато по нечие хрумване, този разяден от ръждата на времето проект бе изваден от забравата и стоварен директно в коридора на Министерството на правосъдието, позакърпен набързо с текстове от отдавнашни времена и представен за обсъжда-

не. Той изглеждаше така, сякаш това беше сторено с единствената цел да бъде отхвърлен, дори при добронамерен прочит.

Тази достойна, но тъжна история за съдбата на една благородна, възвишена и народополезна идея, ангажирала усилията и дори страстта на най-добрите ни учени – цивилисти и изявени юристи от практиката, е приказката, която днес искам да разкажа. С огромната надежда тя да запали нови нейни поддръжници, без чиито интелект и воля, тя ще бъде обречена завинаги на забравя.

§ 1. Началото. Дейността на кодификационна комисия, на кодификационния съвет и на съвета по законодателство до края на втората световна война

Стремешът да се кодифицира българското гражданско законодателство датира още отпреди 20-те години на XX век. Той е засвидетелстван в една кратка статия на проф. Йосиф Фаденхехт, посветена на кодификацията на частното ни право¹. Идеята е споделена пред по-широка публика в първото издание на курса му по Гражданско право – обща част от 1929 г.² Авторът обаче изпитва силен скептицизъм относно възможността тази „твърде амбициозна цел“ да бъде постигната по онова време, поради което я вменява в дълг на бъдещите поколения. Независимо от това, като изключително широко скроен юрист, проф. Фаденхехт остава горещ привърженик на кодифицирането на гражданското ни законодателство, а трайният му интерес към този процес, протичащ в европейските държави между двете Световни войни, се доказва в още няколко негови статии³.

Въпросът за нуждата от кодифициране на българското право се осъзнава от държавата, доста преди идеята за систематизиране на гражданското ни законодателство да започне да си пробива път в доктрината. С приемането на Закона за кодификацията от 01.03.1916 г.⁴, се предвижда създаването на **Кодификационна комисия** към Министерството на правосъдието. И това става по времето, когато Царството ни е въввлечено в тежки сражения на няколко

¹ **Фаденхехт**, Йосиф. Кодификация на гражданското и търговското право. – *Юридическа мисъл*, 1919–1920, № 1, с. 3–10.

² Вж. **Фаденхехт**, Йосиф. Българско гражданско право. Обща част. София: Печ. На Армейския воен.-изд. фонд, 1929, с. 16 и сл.

³ Вж. така **Фаденхехт**, Йосиф. Уеднаквяване облигационното право в славянските държави. – *Юридическа мисъл*, 1933, № 4, с. 388–395; **Фаденхехт**, Йосиф. Новият полски законник по облигационно право. – *Юридическа мисъл*, 1934, № 6, с. 315–341; също и в: *Правна мисъл*, 1935, № 1, с. 60–67, № 3, с. 234–241, № 4, с. 300–314, № 5, с. 389–300, № 6, с. 469–475.

⁴ **Закон за кодификацията**, Обн. ДВ. бр. 48 от 1 март 1916 г., утвърден с Указ от 26.II.1916 г. и действа до издаването на Наредба-закон за кодификационния съвет от 22.II.1935 г., която променя само името на закона. През 1941 г. Кодификационният съвет е преименуван на Законодателен съвет.

фронта за обединяване на разпокъсаните след Междусъюзническата война от 1913 г. части на Отееството. С това законодателят от началото на XX век доказва, че е на висотата на националните задачи, осъзнавайки кодификацията като средство за обединяване на българските земи в единна държава. Законът отваря широк хоризонт за активна кодификационна дейност, подчертавайки особено значимостта ѝ като метод за систематизация на правото, за издигане на ново, по-модерно ниво, изграденото наскоро българско законодателство.

На кодификационната комисия се възлага *„да обедини в общи законници всички отделни закони и поместените в съответните места законоположения от една и съща правна област, като проведе и съгласува отделни законоположения под общи правни начала“*.⁵ Нейна основна задача обаче остава да предлага изменения и допълнения на действащите закони, оформени в съответни законопроекти, да редактира в окончателен вид законопроектите на правителството преди внасянето им в Народното събрание⁶, както и да преглежда административните правилници, подготвени от отделните учреждения, за съвместимостта им с действащите закони.

Т.е. макар наречена „кодификационна“, тя се занимава не само със систематизирането и обединяването в кодекси на съответния вид законодателство, но играе ролята на Съвет по законодателството, с поглед върху всички останали видове нормативни актове на министерствата и на правителството. Преминаването на всички законопроекти през един такъв център, се възприема като начин за ограничаване на големия им брой – често повтарящи се и несъгласувани помежду им. С него се цели и противодействие на разбирането, че решаването на всички проблеми, свързани с управлението на държавата, следва да става само по законодателен ред, а от друга страна – честите правителствени кризи снижават ролята на законодателството и на Народното събрание. Опасността от това става очевидна след разпускането на политическите партии през 1934 г. и изземването на законодателните функции от Министерския съвет.

Другият способ за модернизиране на законодателството, който се очаква от дейността на тази комисия, е кодифицирането – там, където характерът на уредбата на определен кръг обществени отношения и правната техника позволяват това. С насърчаването по законов път на тази функция на държавата, очевидно се отчита и значимостта на интензивната кодификационна дейност, която се развива на континента от началото на века.

⁵ Повече подробности вж. в спомените за Владимир Аврамов – член на кодификационния съвет към Министерството на правосъдието през периода 1931 до 1941 г., поместени в книгата на Лалю Метев Видни представители на знатната фамилия Аврамови от Калофер. Калоферска дружба-София. София: Атлас-Л, с. 239–243.

⁶ Като с това се изоставя широко разпространената дотогава практика законопроектите, изходящи от отделните министерства и ведомства, да се внасят директно в Народното събрание.

Идеята за кодификация среща прием в едни от най-известните представители на цивилистичната доктрина, още в средата на 30-те години на миналия век, когато, като министър на правосъдието, проф. Любен Диков назначава за секретар на Кодификационната комисия друг изявен цивилист и романист – професорът от Юридическия факултет Петко Венедиков. Под силното влияние на немската правна наука, проф. Диков насърчава изработването на проект за граждански кодекс по образец на германския BGB⁷. След освобождаването му от поста, обаче, идеята не е подета от неговите приемници, и работата по кодекса, въпреки усилията на проф. Венедиков (който заема длъжността секретар от 1935 до 1941 г.), не получава по-нататъшно практическо развитие. **Кодификационна комисия**⁸, действала съгласно Закона за кодификацията, е заместена от **Кодификационен съвет**, създаден с Наредбата – закон за кодификационния съвет⁹ от 1935 г., включва трима секретари – по един за отделите: частно право и гражданското съдопроизводство; наказателно право и наказателно съдопроизводство и публично право, и 19 членове: съдии, адвокати, професори от Юридическия факултет. Той заседава под председателството на министъра на правосъдието, като задачите му не се различават значително от тези, възложени на Кодификационната комисия. През 1941 г. е приет нов Закон за Съвета по законодателството¹⁰, който го редуцира до състав от четирима членове. За периода от 1941 до 1943 г. нейн секретар е Живко Сталев (тогава доцент в Юридическия факултет), а членове – известните правници: Христо Тасев, Наум Христов, д-р Любомир Чавдаров и др.

Независимо от това, подкрепа за бъдещата кодификация у нас се открива в изложенията на членовете на кодификационната комисия – министър Васил Митаков, д-р Добри Минков, Владимир Аврамов, Богдан Иерусалимов¹¹, публикувани в един много ценен сборник от онова време: „60 години българско правосъдие. 1878–1941 г.“, излязъл от печат в една от най-тежките години, когато целият свят вече е обхванат от пожара на Световната война. Войната естествено прекъсва тази дейност, тежкото следвоенно положение в България води до изоставянето, на първо време, на тази идея, а новото „народнодемо-

⁷ Вж. Диков, Любен. Как трябва да стане кодифицирането на нашето гражданско право. – *Юридически преглед*, 1929, № 1, с. 17–22.

⁸ Тя се е състояла от председател, четирима члена и секретар, назначавани и освобождавани с Указ на Царя, по предложение на министъра на правосъдието. От създаването ѝ през 1916 г. до 1931 г. нейн председател е д-р Добри Минков, а от 1931 до 1935 г. – Васил Митаков.

⁹ **Наредба – закон** (на Министерския съвет) **за кодификационния съвет**, от 22 февруари 1935 г.

¹⁰ **Закон за Съвета по законодателството**, одобрен с Указ № 2 от 29 януарий 1941 г., Обн. ДВ, бр. 28 от 7 февруари 1941 г. (отм.).

¹¹ **Иерусалимов, Богдан**. За кодификацията. В: *60 години българско правосъдие. Юбилеен сборник. 1878–1941 г.* София: Придворна печ., 1941, с. 283–494.

кратично“ гражданско законодателство започва да се изгражда посредством приемането на няколко отделни закона¹².

§ 2. Първият следвоенен подтик

Съставените набързо в периода 1949–1951 г. основни гражданскоправни закони: ЗЛС, ЗН, ЗЗД, ЗС, едва ли са считани от повечето български цивилисти за окончателна форма при уреждане на гражданскоправните отношения. С тях не е погребана идеята, че, макар и съдържателно задълбочени и обхващащи значителни по обем материи, тези, възприемани като частични кодификации актове, следва да се развият в доста по-разгърнат вид, с единна и цялостна структура. Според подкрепящите идеята за кодификация научни работници и известни юристи от практиката, тя се налага като необходима корекция на новоприетото законодателство, създадено при остра липса на време и при прекия политически натиск да не се реципираат обстойно, доказалите стойността си законодателни образци, като напр. Германския граждански законник от 1896 г. (отменен в ГДР), Италианския граждански кодекс от 1942 г. (наричан „кодексът на Мусолини“), Швейцарския облигационен закон от 1907 г., новелираните след войната разпоредби на Френския граждански кодекс.

Изработването на кодекс надминава пряката цел на наскоро приетите български граждански закони – да трасират основните посоки на новото „народнодемократично“ право. Кодексът се разглежда и в контекста на задаващата се в политически план промяна, при която, според идеите на тогавашното социално инженерство, българското общество навлиза от преходния период на народнодемократичен режим (източноевропейски сателитен модел на политическия режим в Съветска Русия, макар със своите специфики), към нов етап на диктуваните оттам обществени и политически насоки (наречен по-късно – „развито социалистическо общество“).

„Първата лястовица“ на този порив¹³ е проведеното наскоро след „историческия“ Априлски пленум от 1956 г. на ЦК на управляващата БКП съвещание в новосъздадения (по подобие на структурата на съветската наука) Правен институт на БАН. На него известни представители на науката и практиката дискутират необходимостта и възможността да се изработи единен граждански кодекс, неговото съдържание и система. Макар организиран единствено като научен форум, а не като дейност по неговата организация, той има известен

¹² Повече за историята на тяхното създаване, вж. Русчев, Иван. Стожерите на българското гражданско законодателство. – *Год. СУ. Юрид. фак.*, 89, 2023, с. 82–143.

¹³ Стимулиран от привидно демократичната промяна на култа към личността и поемането (с благословията на Москва) на нов курс с нов лидер – Тодор Живков – т.нар. „Априлска линия“ на ЦК на БКП.

(макар и чисто теоретичен) успех¹⁴. Участниците в него стигат до съгласие, че бъдещият граждански кодекс трябва да съдържа Обща част, където да е „изнесена пред скоби“ уредбата на срещащите се във всички специални клонове на гражданското право положения (правни институти). Такива са: положението на физическите лица като частноправни субекти (правоспособността, общите правила относно гражданскоправния им статус и актовете за гражданско състояние, обявяването на безвестно отсъствие и смърт, дееспособността и поставянето под запрещение); основните правила относно сключването, съдържанието и формата на правните сделки; видовете недействителност, както и общите въпроси на погасителната давност – срокове, отказ от давност, спиране и прекъсване, нейното действие. Касае се за основни правила, които имат приложение във всички специални дялове – вещно, облигационно, семейно, наследствено право.

Това начало изглежда обнадеждаващо, доколкото по тези клонове на гражданското право съвсем наскоро са приети частични кодификации (ЗЛС и ЗН – влезли в сила през 1949 г., ЗЗД – от 1950 г., и ЗС – от 1951 г.), които могат да послужат за годна основа на цялостна бъдеща кодификация.

Предвидената обща част, освен другото, трябва да поеме и материята, отнасяща се до т.нар. „лично право“ – клон на гражданското право, който, съществено или не, изчезва от погледа на законодателите, следващи пандектната система. Той, за жалост, и след приемането на първия Семейен кодекс, не намира своя *sedes materiae*. Почти пълната липса на уредба на правния статус на лицата се откроява отчетливо след обособяването на семейното право в трите поредни кодекса, откъснали тази материя от ЗЛС. С изменението на закона¹⁵, въпросите на брака, произхода, родството, правата и задълженията на родителите, настойничеството и попечителство, издръжката и актовете за гражданско състояние намират място в СК от 1968 г., впоследствие – в този от 1985 г., и в сега действащия – от 2009 г. А след приемането на ЗЮЛНЦ през

¹⁴ Вж. напр. **Василев**, Любен. Основни въпроси на кодификацията на гражданското право в Н.Р. България. – *Социалистическо право*, 1963, № 7, с. 42, който резюмира в тази публикация основните идеи и очаквания от съвещанието, изложени в пленарния му доклад „Система и съдържание на гражданския кодекс на Народна република България“, и лаконично и съдържано обобщава: „Общо взето, стигна се до правилно поставяне на проблемите за кодификацията и за съотношението между бъдещия кодекс и отделните граждански закони и подзаконовни нормативни актове“.

¹⁵ ЗЛС, Обн., ДВ, бр. 182 от 9.08.1949 г., в сила от 10.09.1949 г.,, изм., ДВ, бр. 23 от 22.03.1968 г., с който се въвежда в действие първия Семейен кодекс (в сила от 23.05.1968 г.) отменят глава II „Семейство“ на ЗЛС – раздел А (Брак) чл. 20 – 60; раздел Б. (Произход) чл. 61–72; раздел В (Родство) чл. 73–83; раздел Д (Права и задължения на родителите) чл. 84–95; раздел Е (Настойничество и попечителство) чл. 96–110; раздел Ж (Издръжка) чл. 111–121; раздел З (Актове за гражданско състояние) чл. 122–130, като съответната материя от ЗЛС се преурежда в Дял I – (Брак) – чл. 2–29, Дял II – (Родители и деца) – чл. 30–78 и в Дял III (Издръжка) чл. 79–89 на СК от 1968 г.

2000 г.¹⁶, уредбата на личния статус на физическите лица в ЗЛС остава силно negliжирана.

И докато въпросите на семейното право – предпоставките, сключването и формата на брака, неговите пороци, личните и имуществените отношения между съпрузите, произходът, родителските права и задължения, издръжката – биват преуредени на добро ниво в няколко последователни семейни кодекса, то тези на правоспособността и дееспособността на физическите лица остават с една твърде остаряла, датираща отпреди 75 години, уредба в ЗЛС. И днес законът продължава да борава с архаичните, изгубили от десетилетия научния си характер термини „слабоумие“ и „душевна болест“, и предвижда единствено „поставянето под запрещение“ като мярка за закрила на лица с психически заболявания. В своето вцепенение ЗЛС не предвижда други, по-гъвкави мерки за съдействие при недостатъчната (респ. – за замяна на липсващата) воля на увреденото физическо лице. Изчерпаният сега, някога основополагащ закон, носител на личното право, съдържа едва забележими останки от славно минало. Последният съкрушителен удар, обезсмислящ го почти напълно като съдържание, му нанася отмяната на текстовете за юридическите лица с идеална цел.

Днес, тази изстрадала старица, извън лаконичните и подразбиращи се разпоредби на чл. 131–133 (с неоснователната претенция да сочат общите белези на юридическите лица), съдържа единствено крайно недостатъчните текстове: за началото на правоспособността (чл. 1), за степените на недееспособност (чл. 2 – 4), зловещо звучащите предпоставки за поставяне под запрещение (чл. 5). Там, на доизживяване е оставена и твърде архаичната уредба на обявяването на безвестно отсъствие и смърт, която при днешната изключително развита система на комуникации, допуска да се иска обявяване на смърт едва след изтичане на пет години от последното известие за отсъстващия (чл. 14, ал. 1 ЗЛС), а когато някой е изчезнал при военни действия или при друго събитие, което дава основание да се предполага, че е загинал – смъртта му да бъде обявена чак след изтичане на две години от прекратяване на военните действия или от събитието (чл. 15 ЗЛС).

И само толкова! Защото орисниците на несбъдналия се български граждански кодекс не постигат съгласие дори по основополагащия за нормативен акт с такъв обхват въпрос: дали той да съдържа пълна уредба на всички общи гражданскоправни институти, като на законите и подзаконовите актове извън него, бъде оставена детайлизацията на конкретните хипотези¹⁷. Или да се възприеме

¹⁶ **ЗЮЛНЦ**, Обн., ДВ, бр. 81 от 6.10.2000 г., в сила от 1.01.2001 г., с § 3 от чиито ПЗР се отменят чл. 134–154 ЗЛС, посветени на юридическите лица с нестопанска цел (сдружения и фондации).

¹⁷ Каквато е тезата на акад. Василев – създател и председател на Института за държавата и правото на БАН. Той именно е ученият, на чиято енергия и пристрастност дължим идеята за кодифициране на гражданското ни законодателство през 60-те години на миналия век.

противоположното мнение, че, изработен по този начин кодекс, би бил просто компилация, а не кодификация, и би бил „непрегледен и неудобен за работа заради огромния си брой текстове“¹⁸. Очевидно спорът, без да бъде дефиниран като такъв, се свежда до това – към кой вид кодификация да се тръгне: към т.нар. „кодекс – компилация“ или към т.нар. „иновативен кодекс“¹⁹.

Особено разгорещен се оказва той по въпроса (останал неразрешен и до днес) за систематичното място на семейноправните отношения, които (според проф. А. Кожухаров и проф. Н. Меворах – макар създател и пръв преподавател по дисциплината семейно право), трябва да намерят място в гражданския, или те да бъдат уредени в отделен семеен кодекс (според акад. Л. Василев и проф. Ж. Сталев) – заради преобладаващите в тях лични отношения, докато имуществените да са предмет на регулиране в гражданския кодекс. Коментира се, като един от централните въпроси, и доколко е подходящо препращането (пряко или съответно) като законодателна техника в кодекса.

Като се има предвид, че някои от най-авторитетните участници в дискусиата „идват“ от търговското право²⁰, очаквано не получава разрешение и въпросът за мястото на превозния договор – дали в гражданския кодекс да се включат само основните правила за превозите (както понастоящем е направено в ТЗ, глава XXVI, чл. 367–379), а уредбата на отделните превози – да бъде оставена в отделни закони за автомобилния, въздушния, морския, железопътния; дали в обхвата на кодекса да се включи само авторското (което е безспорно частноправен клон) или – и изобретателското право, в уредбата на което преобладават публичноправните елементи; там ли е мястото на застрахователния договор и на задължителните застраховки, или те следва да бъдат поставени в отделен закон (каквато е понастоящем концепцията на законодателя)?²¹.

Този първи следвоенен опит за отпочване кодифицирането на гражданското законодателство, не постига резултат, не е последван от конкретна работа по текстовете, нито по уточняване на неговата концепция. Както пише един от изследователите на процеса по кодификация: *„непримиряването и неуквавяването на противоречивите становища по многобройните спорни въпроси прави невъзможно формирането на крайни изводи, които да бъдат*

¹⁸ Поддържано от проф. А. Кожухаров.

¹⁹ Вж. Дюнан, Жан-Филип. Между традицията и новаторството (исторически анализ на понятието „кодекс“). В: *Римско право и съвременни кодификации*. Сборник статии от проведената научна конференция в Юридическия факултет на Софийския университет 10 май 2007. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008, с.10 и сл.

²⁰ „Закрито“ с отмяната на ТЗ с § 4, т.2 от Преходните правила на ЗЗД, ДВ, бр. 275 от 22.11.1950 г.

²¹ Вж. преглед на работата на съвещанието по кодификацията на гражданското право и застъпените становища от участниците у Христов, Н. По изготвянето на Гражданския кодекс на Народна република България (Обсъждане на системата и съдържанието на кодекса). – *Социалистическо право*, 1955, № 6, с. 50–54, както и Василев, Любен. Към Граждански кодекс на НРБ. – *Социалистическо право*, 1955, № 7, с. 8 и сл.

използвани при изграждането на структурата и обхвата на бъдещия ГК²². Неподкрепен организационно, кадрово и финансово от държавата като целенасочена дейност, а оставен на самодейността и творческия плам на неговите инициатори, този пръв опит остава обречен и в целта си да получи обществена разгласа. Той, обаче, слага началото на продължителна дискусия, развила се главно през втория период на кодификацията у нас – след 1962 г. Тя се оказва онзи необходим стимул на идеята за изработване на проект за граждански кодекс, и през 60-те и 70-те години на XX век допринася за изясняване и задълбочаване на разрешенията по много от спорните въпроси.

Тази първа искра не успява да запали интереса и у партийните и държавни фактори, от които зависи създаването на комисия по кодификацията, както в годините между двете световни войни (когато Министерството на правосъдието, освен щатни юристи, привлича и авторитетни учени от единствения тогава Юридически факултет на Софийския университет), възлагайки ѝ изработването на граждански кодекс като приоритетна държавна задача.

Причините, с които се обяснява липсата на последващи реални действия и постепенното замиране на дейността по този проект, са разбираеми днес само за онези, които са запознати с действителните механизми на управление (вкл. на науката и на законодателството) в една несвободна, партийно доминирана, тоталитарна държава. Основното обществено политическо оправдание за изпадането на дейността по кодифицирането в *desuetudo*, е в това, че преходният процес на преустройство на държавата на чисто социалистически релси все още не е приключил, очакваните промени не се очертали достатъчно ясно, поради което един нов граждански кодекс няма как да ги предвиди. Сигналят от Големия брат, който насочва и политическия и икономическия живот в страната, и дава пример за подражание при изработването на стабилна законна уредба, все още не е дошъл.

България (както впрочем и всички останали държави от т.нар. „социалистически лагер“) се гърчи в конвулсиите на стихийно следващите се, и взаимно противоречащи си икономически и политически експерименти, а времето на успокояване, уеднаквяване, осъзнаване на посоката, все още не е настъпило. В господстващия икономически и социален хаос, по-подходящи инструменти са често променящите се отраслови закони, (независимо че първоначалният замисъл е, уредбата да бъде осигурявана именно чрез т.нар. частични кодификации за отделните типове отношения – т.е. да се ползва с определена стабилност).

²² Петров, Владимир. Развитие на идеята за кодификацията на гражданското право в Република България. В: *Римско право и съвременни кодификации*. Сборник статии от проведената научна конференция в Юридическия факултет на Софийския университет 10 май 2007. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008, с. 130–156.

Това важи с особена сила за отношенията по непосредственото производство и размяна, за правно-организационните форми, вменени насила на т.нар. „стопанстващи“ субекти. Техният правен статус, както и взаимоотношенията помежду им при социализма, се регулират основно с административни, принудителни механизми, нежели с гражданскоправни норми, които предполагат равнопоставеност. А такива не могат и да съществуват в планово-централизираната държава. Тя целенасочено диктува и контролира начина, по който тези отношения се развиват, както и правните форми, в които те се осъществяват. Така че, в една действителност, където стопанската инициатива е иззета от частниците и е концентрирана в ръцете на държавата, където огромната част от собствеността е държавна (наричана „общонародна“ – въпреки очевидния сарказъм в този термин), където управляващите стопанските субекти имат положението на административни органи, назначавани от партийното ръководство, гражданската кодификация е ненавременна, неспособна да изпълнява дългосрочно регулиращата си функция.

Много по-подходящи за тази обстановка са динамичните и детайлни уредби, давани с бързо и лесно изменящи се подзаконови наредби, в най-добрия случай – с правилници и наредби на Министерския съвет. Те имат смесен характер – освен гражданскоправни, съдържат и административноправни, и данъчноправни, пък дори и наказателноправни разпоредби, и оформят едно, присъщо на социализма, административно право, наричано „стопанско“. Държавата се е настанила между евентуалните контрагенти и им разпорежда кой какво да прави.

Другата причина, която се изтъква, е сложността в изработването на новите текстове. На тази обструкция може да се възрази, че днес съвременните законодателства на европейски държави, с доста по-малък капацитет от нашата, преодоляват успешно този проблем с възприемането на готови, вече детайлно обсъждани и намерили място в новелираните големи граждански кодекси (немски, френски или италиански) разпоредби, в зависимост от това откъде те са получили първоначалната рецепция и с коя метрополия е установила тесни връзки по-младата кодификация²³.

Политическите елити на повечето големи държави осъзнават преди много десетилетия, че износът на правни текстове, е също много силна форма за обвързване на по-малките държави в орбитата на една регионална или световна сила. Неслучайно гренадиите от Наполеоновата Grande Armée донасят на щиковете си и налагат на почти цяла Европа, не просто идеите за Равенство, Братство и Свобода, но и блестящите текстове на френския граждански кодекс. А заедно с тях тръгва и цяла една култура, която е не само правна, а

²³ Напр. тези на Гърция – първоначално с австрийския ABGB, а впоследствие – с германския BBG, на Румъния – с Франция, и т. н.

представлява една нова цивилизация, определяща цялостно поведението на хората, техния светоглед.

Разбира се, има и по-елегантни начини за рецепция – когато една по-малка държава възлага на специалисти от някоя първостепенна правна сила (вкл. на консорциум от учени от няколко университета) да изработи не само отделни текстове, а и цял кодекс²⁴. С тези примери се преодолява главното възражение за липса на достатъчно подготвени юристи, които да изготвят проект за български граждански кодекс.

В началото на 60-те години у нас кодификацията на гражданското право минава на заден план. Работата прекъсва по причини, които в една демократична държава биха били сметнати за несъстоятелни и несериозни. Но в тоталитарна държава, като Народна република България, изтъкнатите причини са изключително важни и определящи.

През следващите няколко години излизат от печат само няколко статии на известни учени, но същинската работа по изработването на граждански кодекс въобще не започва. Това, по думите на един от изследователите на онзи период, се обяснява с опасенията, че процесът на гражданска кодификация ще забави динамичното стопанско развитие на страната, както и че кодексът не би бил достатъчно приспособим към променящите се икономически процеси. Основателни възражения срещу тези обяснения, само няколко години след първото съвещание в БАН, когато работата по изготвяне на гражданския кодекс вече е замряла, прави акад. Л. Василев – вдъхновител и двигател на процеса на гражданската кодификация у нас.

Според него, няма обективна причина, от гледна точка на законодателна техника, да не се приеме Граждански кодекс. В правно-технически аспект той също е нормативен акт, който не се различава по правната си сила от който и да е закон – отликата е единствено в обхвата на обществените отношения – обект на регулиране²⁵. Йерархията на правното му действие е същата и трудностите по приемането на кодекс са не по-различни от тези при всеки закон, вкл. бързината на изготвянето му²⁶.

²⁴ За Балканите – последният пример за това е изработването на Румънския граждански кодекс през 2009 г.

²⁵ Срв. чл. 4, ал. 2 във вр. с ал. 1 ЗНА, според който правилата на този закон, които се отнасят до законите, се прилагат и за кодексите.

²⁶ Това възражение на акад. Василев едва ли би могло да се сподели, т.к. процесът на изработване на цялостна кодификация е доста по-обхванен, респ. – изисква много повече време и интелектуален ресурс в сравнение с този, необходим за обикновен закон, пък бил той и частична кодификация. Самото постигане на съгласие по принципите, въз основа на които той ще се изгражда, обхватът на материите, които ще регулира, структурата му, безпротиворечивостта между разпоредбите в доста по-обемните му отделни части, а от друга страна – специфичният начин на редактиране на текстовете (особено в общата му част), за да бъдат приложими те към специалните дялове на кодекса – от една страна, а от друга – към специалните закони извън него, е изключително сложен и труден процес.

Другото възражение на акад. Василев срещу опасенията, че такъв основополагащ акт ще се окаже недостатъчно гъвкав и трудно адаптиран към икономическата динамика, е, че основна характеристика на закона (вкл. на кодекса) е именно тяхната стабилност и устойчивост, с които се обезпечава принципът на законността. Напротив – едно забавяне на процеса на кодификация, по-скоро би показало подценяване на ролята на Народното събрание, за сметка на засилените правомощия на изпълнителната власт (МС), подменяща законодателната му дейност с актове с оперативно-организационен характер.

Другата причина за прекъсване на работата по граждански кодекс, която се сочи напр. от проф. В. Таджер – за да бъдат отстранени, след *„историческия Априлски пленум на ЦК на БКП последиците от политиката на култа на личността“*, и да се ускорят темповете на развитие, също е дълбоко неоснователна. След осъждането на култа към личността на Вълко Червенков (последица от промяната в управляващата върхушка в Съветския съюз след смъртта на Сталин), у нас се преминава към нов култ към личността – на по-редния Вожд и Учител на българския народ – другаря Тодор Живков. А „законодателстването“ чрез голям брой, действащи за кратко постановления на МС, с които се приемат правилници и наредби, съдържащи първична уредба на обществените отношения, не просто не престава, но дори се ускорява.

Партийното и правителственото ръководство на държавата продължава да следва практиката за приемане на кратки бланкетни закони, които са само формална база, развързващи ръцете на изпълнителната власт да създава действаща регулация чрез многобройни подзаконови актове – правилници и наредби на МС, или дори актове, които нямат нормативен характер. В огромната си част, извън подзаконовите, те представляват общи или индивидуални административни актове: писма, инструкции, заповеди на ведомствените ръководители, надстрояващи законите. А без тази многостепенна уредба, законите остават мъртва буква²⁷.

²⁷ Примери за такива подзаконови нормативни актове, обезсмислящи законовата уредба (напр. тази на ЗС), е **Наредбата за държавните имоти** (Приета с ПМС 122 от 1975 г., обн., ДВ, бр. 79 от 14.10.1975 г., изм., бр. 24 от 28.03.1978 г., бр. 52 от 3.07.1979 г., бр. 7 от 25.01.1980 г., бр. 78 от 7.10.1980 г., бр. 70 от 6.09.1983 г., бр. 77 от 4.10.1983 г., бр. 36 от 8.05.1984 г., бр. 37 от 10.05.1985 г., бр. 19 от 11.03.1988 г., бр. 71 от 12.09.1989 г., бр. 34 от 27.04.1990 г., бр. 72 от 7.09.1990 г., доп., бр. 75 от 13.09.1991 г., бр. 26 от 31.03.1992 г., изм. и доп., бр. 23 от 23.03.1993 г., изм. с Решение № 202 на ВС от 8.07.1993 г., бр. 1 от 4.01.1994 г., изм. и доп., бр. 40 от 10.05.1996 г., отм., бр. 82 от 27.09.1996 г.). Тя отмени подзаконови нормативни актове от висок ранг – напр. **Правилника за държавните имоти** (Приет с ПМС № 545 от 5.07.1952 г., обн., Изв., бр. 59 от 15.07.1952 г., изм., бр. 23 от 19.03.1954 г., бр. 80 от 4.10.1957 г., бр. 82 от 14.10.1958 г., бр. 66 от 18.08.1959 г., ДВ, бр. 99 от 20.12.1963 г., отм., бр. 79 от 14.10.1975 г., в сила от 1.11.1975 г.) и **Правилника за отчуждаване на имоти за държавна и обществена нужда** (Обн. ДВ. бр. 57 от 8 Юли 1952 г., отм. ДВ, бр. 79 от 14 Октомври 1975 г. Отменен с § 9, т. 2 от заключителните разпоредби на Наредбата за държавните имоти – ДВ, бр. 79 от 14 октомври 1975 г., в сила от 01.11.1975 г. ...). На социалистическата традиция не е чуждо директното създаване на първич-

Другият фактор, който, обаче, с оглед на тогавашната политическа конюнктура и подчинената ѝ нормотворческа дейност, може да се приеме за обективна причина за спиране кодифицирането на гражданското право у нас, е незавършилата дейност по новата гражданска кодификация на СССР – както на съюзно ниво, така и в отделните съветски републики. Започнала преди избухването на Отечествената война (1941–1945 г.), тя продължава с приемането на Основите на гражданското законодателство на СССР и на съюзните републики (1961 г.), и приключва с еднотипните им граждански кодекси от 1963–1964 г., заменили лениновия от времето на НЭП-а (1922 г.). Гражданският кодекс на РСФСР повтаря буквално разпоредбите на Основите на гражданското законодателство (ОГЗ) на СССР, има същата структура и ги доразвива в своите 569 члена²⁸.

Приемането на новия съветски граждански кодекс е очаквано не само от приближената до управляващите висша българска юридическа прослойка по онова време, но и от тази в останалите страни на „народната демокрация“ – Румъния, Унгария, Полша, Чехословакия, ГДР. Доколкото идеята за създаване на нови национални граждански кодекси е инспирирана от работата по новото съветско гражданско законодателство, тя закономерно спира в очакване приемането на неговите основни положения.

Друг е въпросът, че за разлика от България, скоро след приемане на основните положения на гражданската кодификация в Съветския съюз, не само съставлящите го съветски републики, но и останалите сателитни държави от социалистическия блок, създават своите нови граждански кодекси (вкл. Източна Германия – ГДР, в която по дълголетни исторически и социални съображения влиянието на BGB неизбежно оставаше мощно).

на нормативна уредба с подзаконовни нормативни актове – напр. **Уставът на железниците в НРБ** (Одобрен с ПМС 180 от 1951 г. (необн.), изм. и доп., Изв., бр. 63 от 7.08.1953 г., бр. 41 от 21.05.1954 г., в сила от 1.07.1954 г.; ПМС 226 от 1954 г. (необн.); ПМС 876 от 1957 г. (необн.); Изв., бр. 66 от 16.08.1957 г., бр. 5 от 16.01.1959 г., бр. 60 от 28.07.1959 г., ДВ, бр. 28 от 1964 г.; ПМС 10 от 16.02.1965 г. (необн.); ДВ, бр. 40 от 21.05.1968 г., бр. 72 от 11.09.1973 г., бр. 50 от 18.06.1977 г., в сила от 1.07.1977 г., бр. 71 от 13.09.1977 г., в сила от 1.10.1977 г., бр. 94 от 5.12.1980 г., бр. 86 от 4.11.1983 г.), **Уставът на автомобилния транспорт за общо ползуване в Народна република България (отм.)** Утвърден с ПМС 669 от 1954 г., обн., Изв., бр. 102 от 21.12.1954 г., в сила от 1.01.1955 г., изм., бр. 92 от 18.11.1958 г., бр. 20 от 8.03.1960 г., ДВ, бр. 50 от 28.06.1977 г., бр. 71 от 13.09.1977 г., в сила от 1.10.1977 г., бр. 94 от 5.12.1980 г., с отп. основание, бр. 83 от 1.10.1996 г., в сила от 1.11.1996 г. и дори такива, които не се обнародват, които се сочат у **Петров**, Владимир. Развитие на идеята за кодификация на гражданското право в Република България. В: *Римско право и съвременни кодификации*. Сборник статии от проведената научна конференция в Юридическия факултет на Софийския университет, 10 май 2007. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. С. 2008, с. 130–156.

²⁸ Вж. **Таджер**, Витали. Гражданско право на НРБ. Обща част. Д. 1. 2. изд. София: Софи-Р, 2001, с. 97.

Не може, обаче, да се сподели безрезервно разбирането, че у нас замяната на гражданското законодателство от „преходния период“, на неговите основополагащи стожери: ЗЛС, ЗН, ЗЗД, ЗС, „би било огромна слабост и безумна грешка“²⁹. То води едва ли не до героизиране и прослава на „негативната роля на партийното и държавно ръководство на страната да прекъсне работата по кодификацията на гражданското право“, заради очаквания съветски модел. Именно това прекъсване „доведе до запазването на действащите частични кодификации (на вещното право – ЗС, на облигационното право – ЗЗД, на личното и семейно право – ЗЛС, на наследственото право – ЗНасл.), отговарящи и до днес напълно на изискванията за модерни и качествени законови актове“. Положение, което се е оказало „най-мъдрото и положително в този момент, благодарение на което в България остават да действат и понастоящем доказалите се като най-добри образци на буржоазното гражданско законодателство, освободени от архаичните моменти в тях и съобразени със съвременното на тях развитие на гражданскоправните отношения“³⁰. Този пиетет пред създаденото набързо през 1949 – 1951 г. гражданско законодателство, зле прикриващ липсата на воля у българския юридически елит то да бъде модернизирено, освен „на парче“, се повтаря и днес, десетилетия по-късно, като опразнен от смисъл рефрен на Реквиема на българския граждански кодекс.

Тези твърдения са неудържими по няколко причини. **Първо**, определянето на нашите основополагащи закони като „частични кодификации“, според мен, е твърде пресилено, галещо тщеславието ни като наследници на наистина големите юристи от края на 40-те години, които са ги създали. Тези актове, обаче, едва ли са работени с тази цел и мисъл, а по-скоро – за да бъде изпълнена политическата поръчка, в победената във войната България да бъдат заменени нелющите „буржоазни образци“ на Третата българска държава. Поръчка, която бащите на тези стожери на българската цивилистика се опитват да осуетят, запазвайки до възможната степен онова съдържание на отменените ЗЗД, ЗН, ЗИСС, което е могло да бъде съхранено под зоркия поглед на новата политическа и законодателна цензура.

Второ, включването в обхвата на първия български граждански кодекс, на наистина полезните и работещи за онзи момент разрешения и от буржоазните закони, (възпроизведени в тези от периода 1949–1951 г.), не означавало задължително, те да бъдат заменени в края на 50-те години, с нови. В целите на кодификацията не се включва пълен отказ от доказалите полезността си уред-

²⁹ **Петров**, Владимир. Развитие на идеята за кодификация на гражданското право в Република България, В: *Римско право и съвременни кодификации*. Сборник статии от проведената научна конференция в Юридическия факултет на Софийския университет 10 май 2007. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008, с. 130–156.

³⁰ **Петров**, Владимир. Цит. съч., с. 138.

би. Напротив, историята на големите буржоазни кодекси, както бе посочено и по-горе, показва приемственост между новосъздадени с вековни образци от националната юридическа култура.

От друга страна, този пиетет към създадените в края на 40-те и в началото на 50-те години на XX век граждански закони, поддържано от авторитети в правото и днес, допринася немалко за почти повсеместния негативизъм към подновяване на работата по създаване на български граждански кодекс.

Един малък, но не незначителен аргумент, който досега не е изтъкван: именно бившите социалистически републики: Румъния, Унгария, Чехия, които съумяват още през 60-те и 70-те години на миналия век да приемат своите национални кодекси, сравнително лесно – през първото и второто десетилетие на XXI век създават и своите нови. А България, останала в своето вцепенение и ням възторг пред сътворените между 1949 и 1951 г. „частични граждански кодификации“, търси единствено оправдания за недоведеното тогава докрай усилие за изработване на граждански кодекс и днес събира горчивите плодове на продължаващата инертност на своя цивилистичен елит.

Истинската причина за неуспеха на тази първа следвоенна инициатива, която стои над изтъкнатите оправдания, е, че работата по кодифицирането на българското гражданско право не е наложена като държавен приоритет. Ако неговата важност бе осъзната и достатъчно енергично пропагандирана, той би бил обезпечен с финансов, организационен и интелектуален ресурс, какъвто предполага този вид сложна и изискваща време дейност. Напротив, в коментара на този период в българското законодателство, се подчертава, че идеята за кодификация е оставена единствено на самоинициативата и самодейността на нейните поддръжници (акад. Любен Василев и неколцината юристи около него). Въпреки близостта си с властта, този виден учен не успява във високоблагородното си начинание, и на този първи етап започва единствено научна дискусия по обхвата и структурата на проекта за български граждански кодекс.

§ 3. Проектът за граждански кодекс от 1978 г.

Началото на втория етап в опитите за изработване на български граждански кодекс след войната, може условно да се отнесе към 1962 г., когато към Министерството на правосъдието се създава Съвет по законодателството, както и отделни комисии, на които е възложено изготвянето на няколко кодекса: граждански, семеен и наказателен. Работата по семейния и по наказателния кодекс приключва бързо и те са приети през 1968 година, докато тази по гражданския, макар и доста напреднала, не се увенчава с успех. Този път, обаче, към възхвалите на линията на VIII конгрес на БКП, се добавя и обнадеждаващата констатация, че *„са налице всички условия за успешното решаване на*

задачата по кодификацията на гражданското право“ ... „успехът на започнатата работа зависи вече от колективите, натоварени с нейното изпълнение и от съдействието, което може и трябва да им бъде оказвано“³¹. Но, въпреки че задачата най-накрая е поставена на държавно и партийно ниво, минават още петнадесет години, докато се стигне до представянето на цялостен проект за граждански кодекс.

Тези години са наситени както с множество задълбочени научни публикации по обхвата и структурата на бъдещия граждански кодекс, така и със значителна подготвителна работа и редактиране на текстовете на отделните негови части. Преди всичко, това са програмните статии на авторитетния привърженик на кодификацията на гражданското ни законодателство – акад. Л. Василев, и тези на водещи български цивилисти от втората половина на XX век – проф. Л. Ненова, проф. В. Таджер, Вл. Петров и други.

На акад. Л. Василев се дължи преди всичко обосноваването на концепцията на бъдещия граждански кодекс. Потребността от кодифициране на гражданското ни законодателство той аргументира най-вече с нуждата да бъде заменена остарялата уредба на гражданските правоотношения, създадена за един вече отминал, според него, етап на развитие на обществото – преходния, и навлизането му в нов такъв – на т.нар. „развитото социалистическо общество“. От друга страна, той подлага на критика многостепенността на тази уредба, осигурявана главно с подзаконови административни, вместо с основополагащи и изчерпателни законодателни актове. За него кодификацията изглежда като път към преустройство на надминатото от общественото развитие законодателство, чиято непригодност вижда главно в остарялата регламентация на имуществените отношения.

Такава е напр. крайно недостатъчната законова уредба на признатите за основни по това време форми на собственост (държавната – наречена „общонародна“, кооперативната, тази на обществените организации (вкл. на управляващите политически партии – комунистическата (БКП), на лявата земеделска (БЗНС), на сателитните им правосубектни формирования – младежката комунистическа организация (ДКМС), на Отечествения фронт (патриотичното обединение, създадено още в годините на Втората световна война, което формално е носител на политическата власт след 9.IX.1944 г.), казионните български профсъюзи (БПС), доминирани от управляващата партия, на Съюза на българските жени, на пионерската организация (ДПО „Септемврийче“) и др. Въпреки подчертано различното отношение към двете форми на собственост на физическите лица: частната (към която господстващият режим изразява една, меко казано, неприязън, заради това, че тя се явява база на свободното

³¹ **Василев, Любен.** Основни въпроси на кодификацията на гражданското право в Н.Р. България. – *Социалистическо право*, 1963, № 7, с. 42–43.

мислене и действие – явления, нежелани в онзи строй), и личната³², те, според автора по „анахроничен начин“ са уредени в една и съща глава на ЗС.

Недопустимо е, според проф. Василев, и съвместяването в ЗЛС на напълно различни уредби, касаещи статуса на гражданскоправните субекти – физически лица – от една страна (правоспособност, дееспособност, поставяне под запрещение, име, семейните правоотношения, и тези във връзка с произхода, вкл. осиновяването), с общите правила на юридическите лица, и с тези на организациите с идеална цел (сдружения и фондации) – от друга. Някои от тези законодателни несъответствия понастоящем са решени: за семейните правоотношения – още през 1968 г. с приемането на първия СК³³ и изваждането на тази материя от ЗЛС; за юридическите лица с идеална цел – едва през 2000 г. с приемането на ЗЮЛНЦ³⁴. Проблемите, обаче, касаещи уредбата на личния статус на физическите лица и ограничаването на дееспособността (за които той предлага, още от началото на 60-те години на XX век, да намерят място в бъдещия Граждански кодекс), остават нерешени и до днес. Затова те понастоящем са притеснително изостанали и неадекватни спрямо динамиката на отношенията в модерното общество.

Най-важното, което характеризира този етап, обаче, е разрешаването на въпросите за основните черти на обхвата и структурата на бъдещия граждански кодекс. Те са няколко – преди всичко – този за **характера на бъдещата кодификация**. Достига се до съгласие между учените, ангажирани с изработването на кодекса, той да не бъде просто компилация на съществуващите до този момент гражданскоправни разпоредби, с премахване на несъответствията и изгубилите значение си стари положения (по подобие на съветския Свод законов, Юстиниановия *Corpus iuris civilis* или Максимилиановия *Corpus Civilis Bavaricus*). Разбирането е, той да не скъсва с действащата уредба, да не се предлага напълно нова, нямаща нищо общо с досегашната.

Това налага, преди всичко, ясно формулиране на идеята за същността на предприетата кодификация. Нея проф. Л. Василев определя като *„сложен процес от изработване на нови правни уредби, използване и преработване на институти и норми от досегашните отделни закони и други нормативни актове, върху основата на научното предвиждане за по-нататъшното*

³² Чиято тенденция за развитие и усъвършенстване в бъдеще се подчертава, но тежките ѝ ограничения не закъсняват през 1973 г. с печално известния Закон за собствеността на гражданите. Той, освен че забранява на физическите лица да притежават повече от едно жилище, свежда за тях до минимум и размера на земята за използване със стопанско предназначение.

³³ СК, Обн. ДВ. бр. 23 от 22. 03. 1968 г., в сила от 22.05.1968 г., изм., бр. 92 от 28.11.1969 г., бр. 27 от 3.04.1973 г., изм. и доп., бр. 89 от 9.11.1976 г., попр., бр. 90 от 12.11.1976 г., изм., бр. 36 от 8.05.1979 г., отм., бр. 41 от 28.05.1985 г., в сила от 1.07.1985 г. отм. с § 3 от ПЗР на СК от 1985, г., който е отменен с §3 от ПЗР на СК от 2009 г. Обн., ДВ, бр. 47 от 23.06.2009 г., в сила от 1.10.2009 г.

³⁴ Вж. по-горе.

*развитие на регулираните от гражданското право обществени и имуществени отношения, както и на въздействията, които различните варианти на правни уредби могат да окажат сега и в бъдеще, върху общественото развитие*³⁵.

В тази дефиниция се открояват няколко аспекта: новата уредба да се създаде чрез събирането на два основни потока – изработване на нови правни уредби, но и използване и преработване на заварените, доказали стойността си разпоредби, от досега действащите закони. На следващо ниво: в основата на работата да залегнат научният и социалният аспект (научното предвиждане относно бъдещото изменение на икономическите и социалните отношения – обект на регулиране от гражданското законодателство), а от друга страна – предвиждане на въздействията, които даден тип уредба би дала върху самото развитие на обществото. С днешната терминология това може да се означава като осмисляне на кодификацията като инструмент на социално инженерство.

Поне два са основните актове (чието приемане забавя процеса на кодификация, докато те се изчакват), които дават силен импулс както на предвиждането на новите обществени отношения³⁶, така и на правно-техническата страна на изработването на проекта за граждански кодекс. Най-напред, това е новата (наричана „живковска“ – по името на тогавашния пръв държавен и партиен ръководител на Народна република България) Конституция от 1971 г.³⁷, на т.нар. „развито социалистическо общество“ – като „научно предвиден и обоснован“ стадий в движението на обществените отношения при социализма, настъпил след преходния, народнодемократичен етап на „излизане от капитализма“.

От друга страна, това е новият Закон за нормативните актове (ЗНА)³⁸. Ако основният социално-политически акт трасира посоката, в която, отсега нататък България трябва да се развива за дълги години, вторият (уникален, впрочем и до днес, не само за националното ни законодателство, но и в сравнителноправен план) се само легитимира като официален, правно-техническият термин „нормативен акт“ (вместо „закон“ в широкия смисъл на думата,

³⁵ **Василев, Любен.** Основни въпроси на кодификацията на гражданското право на НР България. – продължение от бр. № 7, *Социалистическо право*, 1963, № 8, с. 65.

³⁶ Които при социализма по-скоро се предизвикват планово, отколкото да се изчаква тяхното стихийно избуяване в недрата на обществената и стопанска действителност.

³⁷ **Конституция на Народна република България**, приета с всенародно гласуване – референдум на 16.05.1971 г. и е провъзгласена от Пето Народно събрание на XVI-та му сесия в тържествено заседание, състояло се на 18 май 1971 г.

³⁸ **Закон за нормативните актове**, Обн., ДВ, бр. 27 от 3.04.1973 г., изм. и доп., бр. 65 от 21.07.1995 г., доп., бр. 55 от 17.06.2003 г., в сила от 18.12.2003 г., изм. и доп., бр. 46 от 12.06.2007 г., бр. 34 от 3.05.2016 г., в сила от 4.11.2016 г. г., както и Указ № 883 от 24.04.1974 г. за прилагане на Закона за нормативните актове, издаден от Председателя на Държавния съвет на Народна република България, обн., ДВ, бр. 39 от 21.05.1974 г., доп., бр. 7 от 24.01.1978 г., бр. 57 от 22.07.1980 г., изм. и доп., бр. 46 от 12.06.2007 г.

независимо от формата, в която е приет)³⁹. ЗНА му дава определение в своя чл. 3⁴⁰, респ. – го отличава от кодекса, не по правната му йерархическа (съпоставителна) сила, а единствено по обхвата на урежданите от него обществени отношения, които следва да са предмет на цял клон на правната система или на негов дял (чл. 4). Освен че дава задължителни указания, кои материи подлежат на уредба със закон (респ. – с кодекс), ЗНА предвижда видовете подзаконови нормативни актове, действието на закона във времето, начина на неговото предвиждане, структурата и начина на означаване на разпоредбите в членове, алинеи, точки, и поредността на разполагането в нормативния акт на различните видове разпоредби според техния характер и предназначение.

По този начин, снабдена с теоретична концепция и със законово предвидени правно-технически правила, комисия, включваща най-разпознаваемите имена на българската цивилистика, разработва за относително къс период от време голяма част от гражданскоправните разпоредби, регулиращи обществените отношения, като ги привежда във вида, в който те са предвидени в Основния закон. Че работата не протича хаотично, а е прецизно планирана и осъществявана, се доказва и от систематично формулираните цели на кодификацията, намерили израз в публикуваните мотиви на проекта за Граждански кодекс. Според тях, кодификацията не се отъждествява с механичното обхващане на отделните актове на гражданското законодателство в единен нормативен акт (кодекс), а като ги преоценява, изгражда наново цялостна уредба на гражданските правоотношения, съобразена с променените обществено-икономически отношения. Тази нова (и по съдържание, но най-вече – по структура) уредба следва да бъде подчинена на единни принципи, за да се формира самостоятелна, вътрешно съгласувана гражданскоправна система, отчитайки връзките ѝ с останалите части на националното право.

Освен да даде регламентация на класическите правни институти, от кодификацията се очаква да обхване в съдържанието си и нови правни фигури, наложени от динамиката на съвременното развитие. От гледна точка на законодателния стил, на кодекса се възлага задачата да премахне формалните положения, несвързани пряко с регулативната ѝ функция, да премахне очерталите се вече празноти, повторения и противоречия в текстовете, и по този начин – да осигури значителна стабилност на уредбата. Изрично, в мотивите към проекта за граждански кодекс се изтъква, че, макар да се изработва такъв от модерен, а не от класически тип (т.е. „кодекс – иновация“, както бихме го нарекли днес), той не следва да изоставя доказалите полезността си разреше-

³⁹ Термин, останал непознат на почти всички останали законодателства.

⁴⁰ Чл. 3 ЗНА Законът урежда първично или въз основа на Конституцията обществени отношения, които се поддават на трайна уредба, според предмета или субектите в един или няколко института на правото или техни подразделения.

ния на досегашната правна уредба, които да намерят съответните си места в систематиката на кодекса⁴¹.

Тези мотиви възпроизвеждат до голяма степен концепцията, изградена от проф. Л. Василев. Неочакваната му смърт през 1971 г., обаче, лишава екипа от неговия естествен лидер и двигател. Макар от субективен характер, този фактор забавя работата по кодекса, като към пречките се добавят и новопоявилите се спорове за неговата структура и обхват.

1. Структурата на кодекса

В крайна сметка, със закъснение у нас, за структура на кодекса⁴² **се избира по-скоро моделът на BGB** (подчинен на доминиращата през XIX век в Германия „пандектна система“). В него се предвижда пространна⁴³ обща част, последвана от специалните дялове: вещно, облигационно, семейно и наследствено⁴⁴ право.

Като неподходяща за българския граждански кодекс се отхвърля т.нар. „институционна система“ (следваща условно структурата на „Институциите“ на Гай и възприета във ФГК), където материите са разделени не по посочените клонове на правото, а са разпределени в три големи дяла: лица, имущества и способности за тяхното придобиване. При нея, всеки от тях съдържа (изцяло или отчасти) уредба, попадаща в иначе обособените в BGB специални клонове, и където, вместо обособена обща част, текстовете се предшестват само от един уведен отдел. Класическата структура на Германския граждански законник е предпочетена пред тази на по-нови законодателни образци, като Италианския ГК от 1942 г. (който, вместо обща част, която да предвижда обширни правила от значение за всички останали специални части, съдържа единствено няколко общи разпоредби за закона и неговото тълкуване, прилагане и действие), и пред тази на Швейцарския граждански кодекс, също включваща само общо въведение относно закона.

В проекта за граждански кодекс, съдбата на т.нар. „лично право“ – като отделен клон на гражданското, регулиращо гражданскоправния статут на физическите лица, изглежда предreshена. За разлика от кодексите, изградени

⁴¹ Така Даскалова, Светла. Мотиви към проекта за Граждански кодекс на НРБ, раздел I, Предварителни бележки, с. IV-V.

⁴² Макар по съдържание той да е замислен, по-скоро с романска инспирация, и да следва преимуществено текстове от предишното гражданско законодателство, реципирани първоначално чрез първия италиански кодекс – от френския.

⁴³ Не на последно място и заради чуждата на пандектната система част, посветена на т.нар. „лично право“, уреждащо основните положения в статута на правните субекти – физически лица, юридически лица, частноправни аспекти в положението на държавата като участник в гражданския оборот.

⁴⁴ По-скоро – само наследственото, заради вече създадената в отделен семеен кодекс уредба на тези отношения.

върху „институционната система“ (подобно на френския), само най-общите му положения (извън семейните правоотношения), намират място в неговата обща част.

2. Дискусията по обхвата на кодекса

Тя довежда до разбирането, че няма да се работи по една всеобхватна по обем кодификация. Този модел е предпочетен, въпреки възможностите, които такъв корпус би дал, относимите разпоредби да се търсят на едно място, вместо в множество съпътстващи нормативни актове, и би предположил максимална систематичност и логическа подреденост. На последното, основателно е направено възражението, че въпреки максималистичните цели, пълно обхващане на гражданскоправните материи е невъзможно, а и ненужно (най-малкото заради наскоро приетия – през 1968 г. – Семейен кодекс, даващ относително цялостна уредба на семейните правоотношения (брачното право, отношенията родители – деца, произхода и издръжката). За жалост, семейните кодекси целенасочено си присвояват и положенията относно гражданскоправния статут на лицата – напр. настойничеството и попечителството, които би трябвало да намерят място в общата част на бъдещия Граждански кодекс.

Спорът за систематичното място на уредбата на настойничеството и попечителството – в общата част на гражданския кодекс (поела и т.нар. лично право, което, по мое виждане, следва да е отделен клон на правото, а оттам – и самостоятелен дял на Гражданския кодекс – а не на общата му част, нито на Семейния кодекс), се води продължително време в специализираната ни литература, без да се стигне до съгласие по него. Така напр., още през 1979 г. в статията си „За систематичното място на института на настойничеството и попечителството“, проф. В. Таджер обосновава, че мястото на този институт е в гражданския кодекс⁴⁵, докато в своя учебен курс по семейно право от 1994 г.⁴⁶, както и в предишните му издания, проф. Л. Ненова поддържа, че той трябва да бъде уреден именно в Семейния кодекс. Непостигането на съгласие между правните авторитети по онова време, е причината, уредбата на настойничеството и попечителството да остане странстваща и ненамерила своето систематично място и досега.

От 1949 г. до приемането на СК през 1968 г. регламентацията е единна – тя се отнася както за малолетни и непълнолетни, така и за поставените под пълно или ограничено запрещение, и е поместена в чл. 96–110 (понастоящем отменени) на ЗЛС.

⁴⁵ **Таджер**, Витали. За систематичното място на института на настойничеството и попечителството. – *Социалистическо право*, 1979, № 12, с. 72–85.

⁴⁶ **Ненова**, Лиляна. Семейно право на Република България. 2. осн. прераб. изд. София: Софи-Р, 1994.

С приемането на първия СК от 1968 г. се установява дуалистична уредба – в неговата глава V. Настойничество и попечителство (чл. 66 – 78) се урежда това само за ненавършилите пълнолетие лица, докато за поставените под запрещение то се запазва в ЗЛС. Различията между двата режима са незначителни и чисто редакционни. С приемането на следващия СК от 1985 г. уредбата се уеднаквява и разпростира както за малолетните (деца, ненавършили четиринадесет години), и за непълнолетните (деца от четиринадесет до осемнадесет години), чиито родители са неизвестни, починали, поставени под пълно запрещение, или лишени от родителски права (чл. 109, ал. 1, изр. първо и ал. 2, изр. първо на СК), така и за лицата, поставени под пълно (чл. 109, ал. 1, изр. второ СК), или под ограничено запрещение (чл. 109, ал. 2, изр. второ СК), като текстовете на чл. 96 – 110 ЗЛС са отменени.

Този законодателен способ се прилага и понастоящем в действащия СК от 2009 г., където настойничеството и попечителството и за двете категории лица – ненавършили пълнолетие и запретени, е поставено в неговата глава XI (чл. 153 – 174). С допълнението на чл. 153, ал. 1, изр. първо на новия СК⁴⁷, към категорията малолетни деца, на които се учредява настойничество, бяха добавени и непридружените малолетни чужденци, които са на територията на Република България, а към категорията непълнолетни деца, на които се учредява настойничество в чл. 153, ал. 2, изр. второ⁴⁸ СК – и непридружените непълнолетни чужденци, които са на територията на страната.

В научната литература преобладава мнението, че отношенията, породени във връзка с настойничеството и попечителството, не са такива на семейното право, т.к. не са основани нито на брак, нито на родство, нито на осиновяване, а възникват от административния акт на органа по настойничеството и попечителството⁴⁹. Стременията и на гражданското право – обща част (поради липсата на обособен клон лично право в систематиката на гражданското ни право), и на семейното право (като безспорен клон на гражданското), да регулират този институт, се обясняват с това, че той е предвиден в няколко правни режима, уреждащи едни и същи отношения, с норми и на административното, и на гражданското, вкл. – на семейното право. А от друга страна – защото настойничеството и попечителството се учредява за две различни категории лица – малолетни и непълнолетни (чл. 129 СК), т.е. ненавършилите пълноле-

⁴⁷ СК, Обн. ДВ, бр. 47 от 23.06.2009 г, в сила от 1.10.2009 г...Доп. – ДВ, бр. 106 от 2023 г. в сила от 22.12.2023 г.

⁴⁸ Пак там.

⁴⁹ Вж. така вместо други, у **Петров**, Веселин. В: **Цанкова**, Цанка, **Методи Марков**, Анна **Станева**, Велина **Тодорова**, Веселин **Петров**, Емануела **Балевска**, Бонка **Дечева**, Вергиния **Мичева**. Семейен кодекс. Приложен коментар. Проблеми на правоприлагането. Анализ на съдебната практика. Нормативен текст. София: Труд и право, 2015, с. 469 (автор на глава XI „Настойничество и попечителство“ от коментара – д-р Веселин Петров)

тие (по см. на чл. 130 СК) и на такива, поставени под запрещение – пълно или ограничено (по см. на чл. 5 във вр. с чл. 3, ал. 2 и чл. 4, ал. 2 ЗЛС).

Няма пречка и двете категории лица да бъдат предвидени в едни и същи текстове, (респ. в един и същ закон), независимо от отношенията на родство, т.е. независимо от качеството им на субекти на семейното право. Това е така, защото настойничество, респ. попечителство, съгласно чл. 153 СК, се учредява за лица (в първия случай – малолетни, а във втория – непълнолетни), чиито родители са неизвестни, починали, поставени под пълно запрещение, или лишени от родителски права, както и на непридружени, ненавършили пълнолетие чужденци, намиращи се на територията на Република България. Видно е, че това са лица, по отношение на които родителско правоотношение или липсва, или е негодно да осъществява семейноправната си функция. Обхватът на тези лица е очертан с белег, отричащ формалното наличие или реалното упражняване на родителското качество по отношение на тях. Същите критерии са възприети и при очертаване на кръга запретени лица, на които се назначава настойничество – пълно запретени (чл. 153, ал. 1, изр. второ СК във вр. с чл. 3, ал. 2 ЗЛС), или попечителство – ограничено запретени (чл. 153, ал. 2, изр. второ СК във вр. с чл. 4, ал. 2 ЗЛС).

Обратно – на лица, чиито родители са известни, живи, непоставени под пълно запрещение и нелишени от родителски права, респ. „придружените чужденци на територията на Република България“ (които представляват огромният брой ненавършили пълнолетие лица), настойничество, респ. – попечителство, не се назначава, а родителите им са законни представители (на малолетните), респ. – упражняват попечителско съдействие (за непълнолетните). Т.е. с наличието и валидното, и пълноценно упражняване на родителско качество (на родителски права – предмет именно на семейното право) се свързва законното представителство и попечителското съдействие като способности за осъществяване на участието им в гражданския оборот (чл. 129 и 130 СК във вр. с чл. 3 и 4 ЗЛС), а не учредяването по административен ред на настоянически съвет, респ. – назначаването на попечител и заместник-попечител по чл. 155 СК.

От друга страна, **по отношение на обема**, основателно е изказано опасението, че с такъв огромен набор от разпоредби, които да бъдат включени в обхвата на бъдещия кодекс, трудно биха работили не само гражданите, но и самите правоприлагащи органи. Още първоначалните идеи по обхвата на кодекса включват изработването на отделни „частични кодификации“. Това разбиране, видимо трайно е усвоено от законодателя оттогава, който отделя в самостоятелни нормативни актове (било направо наречени „кодекси“, било закони с огромен обем и подчертано кодификационен характер, като напр. Търговския) посочената уредба на семейните отношения (в СК от 1968, от 1985 и от 2009 г.) и материята на правно-организационните форми на търго-

вци – физически лица и търговски дружества (станало факт с приемането на част първа и втора на ТЗ⁵⁰), продължила с приемането на част четвърта – не състоятелност⁵¹, и на част трета – търговски сделки⁵².

Преобладаващо е мнението, в гражданския кодекс да не се включва материята на интелектуалната собственост⁵³, която да бъде обобщена било в единен Закон за индустриалната собственост (виждане, което законодателят не възприема), било като режима на отделните обекти на индустриална собственост бъде оставен в полето на отделни закони⁵⁴, отделно от уредбата на авторските права (предвиден първоначално в ЗАП⁵⁵ и заменен впоследствие от ЗАПСП)⁵⁶.

По същия начин е прието превозните правоотношения, уреждани дълго време с подзаконовни нормативни актове, наречени по съветски образец Уста-

⁵⁰ ТЗ, Обн. ДВ, бр. 48 от 18 юни 1991 г., с който са приети части първа и втора, предвиждащи общите положения за търговците – понятие за търговец (глава първа) и търговски регистър (глава втора на ТЗ – отм. ДВ, бр. 38 от 2006 г.), търговска фирма и седалище (глава трета), предприятия и сделки с тях (глава четвърта), клонове (глава пета), търговско представителство (глава шеста, която урежда търговските пълномощници – прокурист и търговски пълномощник, вкл. търговския помощник; търговските представители, търговския посредник, и видовете търговци (част втора), обхващащи едноличния търговец, държавните и общински предприятия и подробната уредба на видовете търговски дружества – дял трети от ТЗ)

⁵¹ ТЗ, Част четвърта, Обн. ДВ, бр. 63 от 1994 г. с множество изменения и допълнения.

⁵² ТЗ, Част трета, Обн. ДВ, бр. 83 от 1996 г. с множество изменения.

⁵³ За разбирането, че за систематичното място на режима на интелектуалната собственост не е в гражданския кодекс, вж. аргументите на **Таджер**, Витали. Проблеми на обхвата на Гражданския кодекс на НРБ. – *Правна мисъл*, 1973, № 3, с. 54–67, както и у **Павлова**, Мария. Гражданско право. Обща част. София: Софи-Р, 2002, с. 42.

⁵⁴ **Закон за патентите**, Обн., ДВ, бр. 27 от 2.04.1993 г., в сила от 1.06.1993 г. преименуван в: **Закон за патентите и регистрацията на полезните модели** (Загл. изм. – ДВ, бр. 64 от 2006 г.), **Закон за промишления дизайн** Обн., ДВ, бр. 81 от 14.09.1999 г., в сила от 15.12.1999 г.,... изм. и доп., бр. 92 от 27.10.2020 г.; **Закон за търговските марки и за промишлените образци**, Обн., ДВ, бр. 95 от 5.12.1967 г., в сила от 1.01.1968 г., изм. и доп., бр. 55 от 18.07.1975 г., бр. 56 от 18.07.1986 г., бр. 27 от 2.04.1993 г., отм., бр. 81 от 14.09.1999 г., в сила от 15.12.1999 г., който акт е отменен със **Закона за марки и географските означения** (1999 г.) и **Закона за промишления дизайн** (1999 г.), **Закон за търговските марки и географските означения**, Обн., ДВ, бр. 98 от 13.12.2019 г., изм. и доп., бр. 92 от 27.10.2020 г. **Закон за топологията на интегралните схеми**, Обн., ДВ, бр. 81 от 14.09.1999 г., в сила от 15.12.1999 г., изм., бр. 30 от 11.04.2006 г., в сила от 1.03.2007 г., бр. 98 от 13.12.2019 г., изм. и доп., бр. 92 от 27.10.2020 г.; **Закон за закрила на новите сортове растения и породи животни**, Обн. Дв. бр. 84 от 4.10.1996 г., в сила от 4.01.1997 г. към които през 2019 г. се добави **Законът за защита на търговската тайна**, Обн., ДВ, бр. 28 от 5.04.2019 г.

⁵⁵ **Закон за авторското право**, Обн. ДВ бр. 92 от 16.11.1951 г., попр., бр. 10 от 1.02.1952 г., изм. и доп., бр. 55 от 10.07.1956 г., ДВ, бр. 35 от 5.05.1972 г., бр. 30 от 13.04.1990 г., попр., бр. 32 от 20.04.1990 г., отм., бр. 56 от 29.06.1993 г.

⁵⁶ **Законът за авторското право от 1951 г. е отменен със Закона за авторското право и сродните му права (ЗАПСП)**, Обн. ДВ, бр. 56 от 29.06.1993 г., в сила от 1.08.1993 г. с неколкостепенни изм. и допълнения, последните – в ДВ, бр. 100 от 1.12.2023 г., в сила от 1.12.2023 г.

ви⁵⁷, да не се включват в обхвата на бъдещия граждански кодекс, а в един отделен превозен кодекс. Тази идея законодателят впоследствие изоставя, като поради спецификата на отделните видове превози, те са извадени от съдържанието на ЗЗД⁵⁸, като общите правила за превозите са пренесени през 1996 г.⁵⁹ в част трета (Търговски сделки), глава XXVI. „Договор за превоз“ (чл. 367–379) на ТЗ. Различните видове превози се уреждат в отделни закони – Закона за автомобилните превози⁶⁰, Закона за железопътния транспорт⁶¹, а морските превози – в Кодекса на търговското мореплаване⁶² (преименуван впоследствие на „Кодекс на търговското корабоплаване“). Успоредно с него остава да действа за речния транспорт Указ № 396 от 28.09.1953 г. за търговското корабоплаване на Република България⁶³.

Като водещо се налага и разбирането, че отношенията, свързани с международната компетентност на българските съдилища, на други органи и производството по международни граждански дела, приложимото право към частноправните отношения с международен елемент, признаването и допускането на чуждестранни решения и други актове в Република България, следва да получат уредба извън гражданския кодекс, в отделен систематизиращи акт. Такъв, в крайна сметка, се оказва Кодексът на международното частно

⁵⁷ Вж. **Устав на автомобилния транспорт за общо ползуване в НРБ**, Утвърден с ПМС 669 от 1954 г., обн., Изв., бр. 102 от 21.12.1954 г., в сила от 1.01.1955 г., изм., бр. 92 от 18.11.1958 г., бр. 20 от 8.03.1960 г., ДВ, бр. 50 от 28.06.1977 г., бр. 71 от 13.09.1977 г., в сила от 1.10.1977 г., бр. 94 от 5.12.1980 г., с отп. основание, бр. 83 от 1.10.1996 г., в сила от 1.11.1996 г. **Устав на железниците в НРБ**, Одобрен с ПМС 180 от 1951 г. (необн.), изм. и доп., Изв., бр. 63 от 7.08.1953 г., бр. 41 от 21.05.1954 г., в сила от 1.07.1954 г.; ПМС 226 от 1954 г. (необн.); ПМС 876 от 1957 г. (необн.); Изв., бр. 66 от 16.08.1957 г., бр. 5 от 16.01.1959 г., бр. 60 от 28.07.1959 г., ДВ, бр. 28 от 1964 г.; ПМС 10 от 16.02.1965 г. (необн.); ДВ, бр. 40 от 21.05.1968 г., бр. 72 от 11.09.1973 г., бр. 50 от 18.06.1977 г., в сила от 1.07.1977 г., бр. 71 от 13.09.1977 г., в сила от 1.10.1977 г., бр. 94 от 5.12.1980 г., бр. 86 от 4.11.1983 г.

⁵⁸ **ЗЗД, Особена част, глава XI. Комисионен договор (чл. 293 – чл. 303)**, отм., бр. 83 от 1996 г.; **глава XII. Спедиционен договор (чл. 304. – чл. 308)**, отм. – ДВ, бр. 83 от 1996 г.; **глава XIII. Договор за превоз (чл. 309 – чл. 322)**, отм. – ДВ, бр. 83 от 1996 г.

⁵⁹ **ТЗ, Част трета (Търговски сделки)**, Обн. ДВ, бр. 83 от 1996 г.

⁶⁰ **Закон за автомобилните превози (ЗАвг.Пр)**, Обн., ДВ, бр. 82 от 17.09.1999 г., в сила от 17.09.1999 г., изм., бр. 67 от 4.08.2023 г., доп., бр. 88 от 20.10.2023 г., в сила от 22.12.2023 г.

⁶¹ **Закон за железопътния транспорт (ЗЖТ)**, Обн...ДВ... Обн., ДВ, бр. 97 от 28.11.2000 г., в сила от 1.01.2002 г., изм. и доп., бр. 47 от 10.05.2002 г.,..... изм., бр. 62 от 6.08.2019 г., в сила от 6.08.2019 г., доп., бр. 79 от 8.09.2020 г., изм. и доп., бр. 11 от 9.02.2021 г.

⁶² **Кодекс на търговското мореплаване (КТМ)**, Обн. – ДВ, бр. 55 и бр. 56 от 1970 г., в сила от 1.01.1971 г. (загл. изменено на „Кодекс на търговското корабоплаване“ (КТК) – ДВ, 113 от 2002 г.) изм. и доп., бр. 104 от 8.12.2020 г., бр. 108 от 22.12.2020 г., бр. 106 от 22.12.2023 г.

⁶³ **Указ № 396 от 28.09.1953 г. за търговското корабоплаване на Република България**, издаден от Председателя на Президиума на Народното събрание, обн., Изв., бр. 79 от 2.10.1953 г., в сила от 1.01.1954 г., частично отменен с Кодекса на търговското мореплаване, ДВ, бр. 55 от 14.07.1970 г. и бр. 56 от 17.07.1970 г. в частта относно морския транспорт, изм., бр. 36 от 9.05.1986 г., бр. 55 от 12.07.1991 г.

право⁶⁴. Той заменя разпръснатата уредба на международните частноправни отношения в ЗЗД⁶⁵, каквато обаче остава в СК – относно международното осиновяване⁶⁶, и в ТЗ – относно приложимия закон за менителницата, записа на заповед и чека⁶⁷.

Най-издържан идейно-концептуален и технически център на работата по бъдещия граждански кодекс, е безспорно неговата Обща част. При избраната структура, очевидно в нея се очаква да бъдат побрани принципите и онези разпоредби, които са обобщение на специалните, поместени в отделните дялове (специални части) на кодификацията. Целта е, при непълнота на съответните уредби, тези именно разпоредби да се прилагат субсидиарно, т.е. от тях да се изведат онези разрешения, които не са дадени в специалните части, когато няма условия да действа правилото „*Lex specialis derogat legi generali*“.

Тази техника е известна от десетилетия, тя е приложена и в чл. 288 ТЗ, според който, за неуредените с този закон положения за търговските сделки, се прилагат разпоредбите на гражданското законодателство, а при непълнота и в него – търговските обичаи (респ. – при различия в тях, ще бъдат приложими обичаите по местоизпълнението). Именно такава е предназначението на разпоредбите от Общата част на гражданския кодекс. За да го изпълняват, те, разбира се, трябва да съдържат общите белези на съответното правно явление, т.е. да представляват извлечената тяхна абстракция.

В общата част попадат правилата относно източниците на правото – нормативните актове (според установената в Закона за нормативните актове класификация, вкл. подзаконовите актове) и правният обичай⁶⁸. В нея следва да бъдат пренесени от ЗНА и разпоредбите относно тълкуването и правоприлагането по аналогия на закона и на правото, както и правилата за действие на правните норми.

⁶⁴ Кодекс на международното частно право (КМЧП), Обн., ДВ, бр. 42 от 17.05.2005 г., изм., бр. 59 от 20.07.2007 г., в сила от 1.03.2008 г., бр. 47 от 23.06.2009 г., в сила от 1.10.2009 г., бр. 100 от 21.12.2010 г., в сила от 21.12.2010 г., бр. 106 от 22.12.2023 г., в сила от 22.12.2023 г.

⁶⁵ ЗЗД, Част Трета Глава (нова – ДВ, бр. 19 от 2003 г.) Приложимо право към договори с международен елемент (чл.437- 449), Отм. – ДВ, бр. 42 от 2005 г.

⁶⁶ СК, Раздел V. Особени правила при международно осиновяване (чл. 110 – 121), Обн., ДВ, бр. 47 от 23.06.2009 г., в сила от 1.10.2009 г., ... изм. и доп., бр. 106 от 22.12.2023 г., в сила от 22.12.2023 г.

⁶⁷ ТЗ, Част трета, глава XXXIII, Приложим закон за менителницата, записа на заповед и чека (чл. 563 – 572)

⁶⁸ Водещи източници на обективното гражданско право до появата на нови – решенията на Конституционния съд, с които се обявява противоконституционността на законови текстове: решенията на административните съдилища, с които се обявява нищожността или се отменят като незаконосъобразни подзаконови нормативни актове и други, по-късно наложили се в нашата правна система източници, принадлежността на част от които към обективното право остава спорна и до днес. В този смисъл вж. по-подробно, Русчев, Иван. Нормативните актове – източник на частното право. София: Албатрос, 2008, с. 70–75, 101–130.

Както бе посочено, поради необособяване на личното право като самостоятелен клон на гражданското, в общата част на кодекса намира място гражданскоправният статус на физическите лица: тяхната правоспособност и дееспособност, поставянето им под запрещение, обявяването на безвестно отсъствие и смърт, правно индивидуализиращите им белези, актовете за гражданско състояние (заимствани от ЗЛС). Те са последвани от уредбата на видовете субективни граждански права, правоотношението, способите за упражняване на субективни права и за изпълнение на правните задължения, забраната за злоупотреба с право. И отново, следващи структурата на общата част на ЗЗД, в общата част на кодекса е поместена материята на правните сделки и на други източници на гражданското правоотношение, недействителността на договорите, представителството. Там се предвижда да получи уредба и погасителната давност, считана⁶⁹ за общ институт на сделките (вместо да бъде ограничена само до способ на погасяване на вземанията и да бъде уредена, както в действащия ЗЗД, в частта, посветена на облигационното право).

Обособяването на Обща част на гражданския кодекс налага изваждането „пред скоби“ и на общи **институти, традиционно уреджани в Конституцията** (защитата на правото на собственост и на наследяване, гражданскоправната защита на личността, законността единствено на гражданския брак и неговото сключване, режимът на съпругеска имуществена общност, принципът за закрила на децата и др.), **или в досегашните частични кодификации, респ. – в специалните дялове (части) на кодекса**: в този, посветен на **облигационното право** – принципът за свобода на договарянето (или автономия на волята), принципът за недопустимост на неоснователното обогатяване, правилата относно сключване на договорите, формата и тълкуването на сделките; в дела посветен на **вещното право** – законоустановеността на видовете субективни вещни права и на способите за тяхната защита, приоритетът на държавната (общонародната) собственост и нейната привилегирована защита пред частната, и др.

Сочи се, че дискусиата в специализираната литература по обхвата и структурата на бъдещия граждански кодекс се развива ползотворно: в изразяваните противоречиви мнения аргументите срещат контрааргументи, но (по спомени на участниците) обсъжданията по-скоро допринасят за по-ефективното доработване и усъвършенстване на предлаганите текстове. Тази тежка и отговорна работа се извършва систематично и добросъвестно от най-добрите специалисти през 70-те години: акад. Любен Василев, който, като Председател на Законодателната комисия на Народното събрание, непосредствено ръководи работата по изготвяне на текстовете; привлечени в работната група, заради

⁶⁹ Под влияние на проф. Любен **Василев** (вж. така неговото Гражданско право на НРБ Обща част. София: Наука и изкуство, 1956, с. 527–579) и на проф. Витали **Таджер** (вж. така в Гражданско право на НРБ. Обща част. Д 2. София: Наука и изкуство, 1973, с. 355–357).

задълбоченото познаване на материята, са бившите университетски професори Иван Апостолов и Петко Венедиков, доц. Кръстю Цончев (отстранени от Факултета още през 1950 година), участници са водещите по това време цивилисти – преподаватели в Юридическия факултет: проф. Живко Сталев, проф. Лиляна Ненова, проф. Витали Таджер, както и сериозен екип от опитни юристи от Съвета по законодателството при Министерството на правосъдието.

Неочакваната пречка, която раздвоява мненията, забавя, а в крайна сметка – довежда до преустановяване на работата по кодекса, е догматичният спор между двама от най-известните цивилисти на 70-те години: проф. Ж. Сталев и проф. В. Таджер – по въпрос, който първоначално не е повдиган⁷⁰ – за **езика на кодекса**:

3. Стилът и езикът на разпоредбите в проекта.

Сблъсъкът на мнения на този неочакван терен се оказва твърде тежък, различията – непримирими, което в крайна сметка, по мнението на изследователите на този период от историята на кодификацията в България, довежда работата по нея до окончателно спиране⁷¹. Разбирането на единия докладчик по проекта – проф. Ж. Сталев – е за опростяване на езика на кодекса, за формулиране на разпоредбите на общата част *„максимално достъпно, като се избягват абстракции, които могат да затруднят нормените адресати“* (които са не само юристи, но и *„непосветени в правната теория граждани“*) при служене с кодекса⁷². Идеята си, най-опростено, той илюстрира с предложението да се замени понятието „правна сделка“ с понятието „договор“, което е по-разбираемо за гражданина – лаик, т.к. според него двете понятия съвпадат⁷³.

Последното едва ли би могло да се възприеме, т.к. разликата между тези две понятия е значима. Правните сделки като правомерен юридически факт, съдържащ преди всичко волеизявление (при едностранныте), или волеизявления на страните (при двустранните сделки), респ. – на участниците (в много-

⁷⁰ Доколкото споровете се развиват основно по структурата и обхвата на кодекса, и тези въпроси получават задоволително и добре балансирано решение.

⁷¹ **Петров**, Владимир. Развитие на идеята за кодификация на гражданското право в Република България. В: *Римско право и съвременни кодификации*. Сборник статии от проведената научна конференция в Юридическия факултет на Софийския университет 10 май 2007. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008, с. 146–147, според който именно *„тези различия в становищата на авторите на двата доклада – проф. Витали Таджер и проф. Живко Сталев...ми се струва, че свършиха лоша услуга на идеята за изработване на граждански кодекс.....изглежда убиха набраната инерция в работата по Кодекса и тя заглъхна, а после окончателно спря.“*

⁷² **Сталев**, Живко. Обсег и структура на общата част на проекта за Граждански кодекс на НРБ. – *Правна мисъл*, 1974, № 1, с. 44–45.

⁷³ Цит. автор, цит., съч, цит. стр.

странните сделки), насочени към пораждање на желани от тях правни последици, познават най-малкото посочените три вида. Те сериозно се различават както по начина на формиране и извяване на волята, по начина на настъпване на желаното от страните действие, така и по приложимостта на принципа за свобода на волята (чл. 9 ЗЗД). Последният намира място единствено спрямо двустранните сделки (договорите) и противостои на принципа за изчерпателно посочване в закона (*numerus clausus* – чл. 44 ЗЗД) на едностранните волеизявления, които могат да произведат желаното правно действие единствено в предвидените от закона случаи.

Вярно е, че по-старите кодекси не боравят с термина „правна сделка“, но различният режим на договорите, на едностранните и на многостранните сделки, и значителното разширяване на приложното поле на последните, налага (и това се отчита в повечето модерни граждански кодекси) използването на родовото понятие „сделка“. От друга страна кодексът не е научно-популярно четиво, а се прилага от професионалисти и е създаден, за да облекчи тях, а не лаика, който бездруго ще разбира смисъла на правните норми с помощта на юристи.

На следващо място, в доктрината широко се признава неудачността на правната техника, възприета от действащия чл. 44 ЗЗД, който дори не говори за едностранни сделки, а за едностранни волеизявления, като ги дели на такива годни (resp. негодни) да породят желаните от страните правни последици, в зависимост от това, дали такова действие им е придадено от закона. Именно поради факта, че правилата за тях трудно могат да се обхванат от обобщението, на което се поддават двустранните сделки (договорите), българският законодател от 1950 г. е възприел по-лесния модел – да уреди изрично само главните видове договори. ЗЗД не съдържа част, посветена поне на най-общите правила за едностранните сделки, а и извън този закон остава обширен каталог на едностранни сделки.

Днес такива откриваме навсякъде в цивилистичната материя: **в общата част на гражданското право** – пълномощно (чл. 37–43 ЗЗД), потвърждаване на унищожаема сделка (чл. 35 ЗЗД), ратификация на сделка сключена без представителна власт (чл. 42 ЗЗД и чл. 301 ТЗ), отказ от вещно право (чл. 100 ЗС), и др.; **в облигационното право** – възражение за неизпълнен договор (чл. 90 ЗЗД), право на задържане (чл. 91 ЗЗД), компенсационно изявление (чл. 103–105 ЗЗД), унищожаване (чл. 32 ЗЗД), разваляне на двустранни договори (чл. 87–88 ЗЗД), намаляване на неустойка (чл. 92, ал. 2 ЗЗД), упражняване правата на бездействащия длъжник от неговите кредитори (чл. 134 ЗЗД), обявяване относителната недействителност на правни действия, с които длъжникът уврежда своя кредитор (чл. 135 ЗЗД), отказ и оттегляне на поръчката (чл. 287–289 ЗЗД), отмяна на дарение (чл. 227 ЗЗД, чл. 55 СК), и др.; **в наследственото право** – завещание (чл. 13–18 и др. ЗН), отказ и приемане на наследство (чл. 49–50 ЗН), завет

(чл. 19, 22 ЗН), унищожаване на отказ от наследство (чл. 56 ЗН); **в семейното право** – припознаване (чл. 65 СК), оспорване и унищожаване на припознаването (чл. 66–67 СК), избор на имуществен режим на разделност между съпрузите (чл. 18, ал. 2 СК), прекратяване на брачен договор (чл. 42, ал. 1, т. 2 СК) и развалянето му (чл. 42, ал. 2 СК), и др. Недаването на дефиниция на едностранните сделки затруднява и разграничаването на исковото и охранителното производство от това по (без)спорна съдебна администрация, пораждайки проблеми в процеса.

Обратно, за проф. В. Таджер, изоставянето на правните абстракции в гражданския кодекс, означава по същество отказ от такъв⁷⁴. Бих стигнал и по-далече – това би било отказ въобще от регулиране със способите на правото, т.к. то се изгражда концептуално. А неговите разпоредби, като съдържащи общи правила, пригодени да се прилагат конкретно неограничен брой пъти, спрямо неограничен брой лица, всеки път, когато във физическата или социална действителност се прояви житейски факт, отговарящ на белезите на юридическия, описани в хипотезиса на правната норма, по необходимост не могат да притежават друг, освен абстрактен характер. Поради което, използването на правните термини – израз именно на такива абстракции – е неизбежно, не само в гражданското законодателство.

Авторът дава примери с множество абстрактни понятия, залегнали в конструкцията на правната норма, като: лица, договори, вещни права, облигационни отношения, кредитор, длъжник, отговорност, вреда, причинна връзка, вина и др. Според него, двете твърдения: гражданският кодекс да има обща част и същевременно в него да няма правни абстракции, е *contradictio in adiecto* – законодателство без правни абстракции – би представлявал обикновена казуистика, а граждански кодекс без обща част би ни върнал в институционната система на Френския ГК. А това влиза в рязко противоречие с избраната вече концептуална рамка при изработването му.

Според изследователи на този процес⁷⁵, първият завършен (към 1978 г.) български проект за граждански кодекс се преценява като *„значително постижение на българската нормотворческа теория и практика от гледна точка на структура, систематика и обхват“*. За успех той се счита и в работите на автори, пряко участвали в неговото създаване (проф. В. Таджер), и в научната дискусия на страниците на специализирания печат (проф. М. Павлова). Високата им оценка за значението на проекта и на неговото приемане за българското законодателство, е еднозначна.

Като негови главни достойнства, се изтъкват отразените в проекта резултати от дискусията относно предмета на регулиране на кодекса; изнасянето „на-

⁷⁴ **Таджер**, Витали. За обхвата на общата част на Гражданския кодекс и систематичното място на сделките и договорите, с. 58–59.

⁷⁵ Вж. така **Петров**, Владимир, цит. съч., с. 147.

пред“ на основните принципи, които той следва при уредбата на гражданските правоотношения; закрепването на нови източници на гражданското правоотношение (като напр. търговския обичай); модерното за времето си уреждане на гражданскоправната защита на личността в цивилистичен закон; даването на детайлна регламентация (обособена в две отделни глави) на правния статус на гражданскоправните субекти (заменяща крайно недостатъчните, дори и за тогава, разпоредби относно правоспособността, дееспособността, поставянето под запрещение, безвестното отсъствие и смърт), и редица други.

Освен новостта, оригиналността и лаконизма на повечето от разпоредбите, които не изоставят наложилите се като удачни разрешения на завареното законодателство, се подчертава цялостното добро впечатление, което Общата част прави със своята логичност и добра подредба. Разбира се, към проекта на Министерството на правосъдието се отправят и критики, свързани с възпроизвеждането на някои архаични текстове, липсата на колизионни правила, позволяващи да се разрешат противоречията между действащите закони в една и съща област (напр. във вещното право), и изобщо там, където, успоредно с кодекса, се запазва действието на специални закони. Положителните оценки за качествата на проекта обаче преобладават.

Отново обаче, „неблагоприятните фактори“ на български граждански кодекс – изчакването да бъдат приети други, схващани от властта като първостепенни за икономическото развитие на страната, закони (напр. дълго готвения проект за Стопански кодекс, оказал се в крайна сметка ненужен), осуетяват своевременното внасяне на проекта в Народното събрание. Като че ли същата прокоба, която сполетява двадесет години по-рано и първите наченки на кодекс, в изчакване на новите разрешения на съветското гражданско законодателство, застига и нелюшия (за тогава) проект от 1978 година.

4. Причините, които осуетяват приемането на този проект за граждански кодекс

И ако от дистанцията на времето може да се заключи, че през 1978–1979 г. е настъпил звездният миг на първата българска гражданска кодификация, то по необходимост трябва да се разсъждава и върху **причините, заради които кодексът не е приет**. Прекалено дребни изглеждат днес оправданията за несъвършенството на някои текстове – когато е налице желание една работа да се свърши, се търсят способности, средства за това, а когато такова желание липсва, се намират оправдания, обяснения за нейния неуспех.

Извършената работа е колосална – започната енергично от неговия пръв вдъхновител – акад. Л. Василев, и след смъртта му екипът, организиран в Министерството на правосъдието, продължава да работи с висок професионализъм. Участниците в него пишат, че е въпрос на чест и на доказване на собствените способности, да си част от него, да се работи неуморно и интелигентно,

с мисъл за крайния резултат, давайки всичко от себе си. Мотивация, която днес в цивилистичните среди едва ли съществува. Сега се предпочита да бъде обяснено бездействието ни с ненавременността на такова голямо начинание, с „огромния труд, който то предполага“, „с липсата на достатъчно подготвени юристи“, които да доведат това начинание докрай⁷⁶. И оправдания за липсата на воля, незаинтересуваността към бъдещето на правото у нас, отново с обективните пречки (макар те винаги да са били там – просто представяни по различен начин).

Разбира се, че такъв изключително сложен механизъм на регулиране на най-многобройните и значими обществени отношения, които засягат абсолютно всички гражданскоправни образувания (вкл. такива, които не са субекти на гражданското право, но са признати от други отрасли на правото), налага изключителни усилия, мобилизация, способност да се пожертва много време и да бъдат пропуснати други, по-примамливи на пръв поглед, социални и финансови позиции.

Най-вероятно, ако би бил приет, и този кодекс щеше да претърпи множество изменения и допълнения, докато премине задължителния за толкова радикално правно средство, „пробен период“. Те биха проличали и по време на един по-продължителен *vacatio legis*, и най-вече – хода на непосредственото му прилагане. Със сигурност кодексът щеше да бъде радикално изменен и навярно – приет пореден, нов – както се случи в повечето от държавите от бившия социалистически лагер – Чехия, Унгария, Румъния в началото на XXI век. Но поне щеше да го има! Днес притеснението от неуспеха, който винаги съпътства изоставянето на едно добре свършено дело на финала, липсата на обратна връзка от неговото прилагане, е допълнителен психологически фактор, спъващ продължаването на тази идея.

Фаталната грешка, която като че ли бе допусната от „бащите“ на гражданския кодекс, след несъстоялата се битка за приемането му, е, че те просто изоставиха проекта, така, както една дезорганизирана армия, избягваща битката, за която дълго време се е готвила, изоставя бойната техника направо на полето, под дъжда, снеговете и калта, на разрухата на времето, без да прибере старателно подготвеното за по-добри времена. За някога! Те трябваше да оставят след себе си едно общество на сподвижници, на съзаклятници, на „асасини“, на които да бъде вменено в дълг – ако не да работят по вече изграденото, поне да го пазят и чистят от ръждата на времето. Юристи, сред които идеята за възраждане някога на гражданската кодификация да продължи да живее. Учени,

⁷⁶ Като че ли през 60-те и 70-те години на миналия век, когато е съществувал само един Юридически факултет – този на Софийския университет, те са били повече в сравнение със завършващите в деветте юридически факултета в страната, и немалкият брой, получили в чужбина образование по право, които се завръщат в България. Да не говорим за широко отворените врати за специализации, магистратури, докторски степени, участия в престижни международни екипи в областта на цивилистиката – у нас и по цял свят.

които да следят внимателно случващото се през тези години в света – успешната нова кодификация на Квебек от 1994 г., дълго и старателно подготвяния нидерландски граждански кодекс от 1992 г., новия ГК на Руската федерация от 1994–1995 г., втория турски граждански кодекс от 2001 г., новия румънски кодекс от 2009 г. мащабните промени във френския (в сила от 2016 г.) и в италианския граждански кодекси, новите и – по концепция, и по съдържание, и по правна техника граждански кодекси на бившите социалистически държави от Източна Европа.

§ 4. Последният неуспешен опит от 1999 г.

Затова, именно когато, двадесет години по-късно, през 1999 г. по нечие хрумване този разяден от ръждата на времето проект е изваден от забравата и стоварен директно в коридора на Министерството на правосъдието, позакърпен набързо с текстове от отдавнашни времена и представен за обсъждане, той изглежда така, сякаш това беше сторено с единствената цел да бъде отхвърлен, дори при добронамерен прочит. Тази нехомогенна компилация от текстове на проекта от 1978 г., от несъобразени с кодификационната им насоченост действащи разпоредби на ЗЗД, ЗС, ЗН, ЗЛС⁷⁷, изглежда още по-лошо и заради изобилието от архаични текстове от Закона за задълженията и договорите от 1892 г.⁷⁸, от Закона за имуществата, за собствеността и сервитутите от 1904 г.⁷⁹

Проектът съдържа правни фигури, изгубили отдавна практическо значение в навечерието на ХХІ век, като: придобиване собствеността на безстопанствен пчелен рояк чрез завладяване, приращения чрез нанос и завземане на изоставено речно корито, и други (хипотези, които в римско време и по време на студентските години на неговите съставители може и да са имали някаква икономическа стойност, но днес са екзотика, история, забравена дори от специалистите по история на правото)⁸⁰. От друга страна, както пишат авторите на едни кратки бележки, бламиращи този нов опит за граждански кодекс: „от него лъха носталгия по отдавна отменените ЗЗД и ЗИСС“⁸¹. Като се доба-

⁷⁷ Работени без оглед на започналата през 1956 г. и 1962 г. кодификационна „вълна“.

⁷⁸ **Законъ за задълженията и договорите (отм.)**, Обн., ДВ, бр. 268 от 5.12.1892 г., в сила от 1.03.1893 г., доп., бр. 31 от 10.02.1904 г., отм., бр. 275 от 22.11.1950 г., в сила от 1.01.1951 г.

⁷⁹ **Законъ за имуществата, за собствеността и сервитутите (отм.)**, Обн., ДВ, бр. 29 от 7.02.1904 г., в сила от 1.09.1904 г., отм., Изв., бр. 92 от 16.11.1951 г., в сила от 16.12.1951 г.

⁸⁰ Защото използването на фигури от историята на римското право при създаването на съвременен гражданскоправен законник, е толкова подходящо, колкото с упражнения по физическо възпитание да се решават задачи по физика. И в двете словосъчетания има „право“ и „физика“, но разликата между тях е от земята до небето.

⁸¹ **Попов, Петко, Кристиан Таков.** Относно проекта за Граждански кодекс, редакция от м. септември, 1999. – *Търговско право*, 2000, № 1, с. 3–4. Вж също и https://www.geocities.ws/christian_takoff/articles/11_Grashdanski_Kodeks_1999_Mnenie.pdf

ви и потребността да се предвидят нови, широко навлезли в правния живот правни фигури, като напр. електронния документ и електронния подпис, банковите карти, и в по-широк план – способите за безкасово плащане, сключването на договори от разстояние, неуредените договори за услуга⁸², договорите при общи условия, сключването им на търг, липсата на детайлна уредба на преддоговорните отношения и др., фиаското на този нов проект, като че ли е предизвестено.

Не бих споделил, обаче, критиката на проекта в частта му, уреждаща сервитутите, т.к. съставителите на Закона за собствеността през 1951 г., очевидно в бързането си, не са намерили времето да предвидят тази широко налагаща се категория ограничени вещни права⁸³ в него. Многолики, заради допълнителното им съдържание, надстроявани над типичните вещни правомощия, пръснати в различни специални закони⁸⁴ и в множество подзаконовни норма-

⁸² Затова пък проектът от 1999 г. съдържаеше уредба на традиционния и широко разпространен в бита договор за издръжка и гледане.

⁸³ Заради спецификата им като вещно право върху чужда вещ (*iura in re aliena*), предполагащо два отделни обекта, значимостта им и в миналото, и още повече днес при изграждането на различни видове линейни и точкови обекти, на прекарване на множество магистрални водопроводни, топлопроводни, електропроводни, телекомуникационни линии, е немислимо да си представим съвременните преносни мрежи – кръвоносната система на модерната икономика.

⁸⁴ **Закон за опазване на селскостопанското имущество**, Обн. ДВ. бр. 54 от 12.07.1974 г., (в сила от 01.10.1974 г.), изм. ДВ. бр. 22 от 16.03.1976 г.,... изм. ДВ. бр. 102 от 23.12.2022 г., изм. ДВ. бр. 102 от 8.12.2023 г.; **Закон за енергетиката и енергийната ефективност (отм.)**, Обн., ДВ. бр. 64 от 16.07.1999 г., изм., бр. 1 от 4.01.2000 г., изм. и доп., бр. 108 от 14.12.2001 г., бр. 63 от 28.06.2002 г., изм., бр. 9 от 31.01.2003 г., бр. 107 от 9.12.2003 г., отм., бр. 18 от 5.03.2004 г., в сила от 5.03.2004 г., отменен със Закона за енергийната ефективност (2004 г.); **Закон за енергетиката**, Обн., ДВ. бр. 107 от 9.12.2003 г., изм., бр. 18 от 5.03.2004 г.,... изм. и доп., бр. 86 от 13.10.2023 г., в сила от 13.10.2023 г., бр. 96 от 17.11.2023 г., в сила от 17.11.2023 г., бр. 16 от 23.02.2024 г., в сила от 23.02.2024 г.; **Закон за електронните съобщителни мрежи и физическа инфраструктура**, Обн., ДВ. бр. 21 от 9.03.2018 г., в сила от 9.03.2018 г., доп., бр. 20 от 9.03.2021 г., изм., бр. 15 от 22.02.2022 г., в сила от 22.02.2022 г., бр. 102 от 23.12.2022 г., в сила от 1.01.2023 г., бр. 102 от 8.12.2023 г.; **Закон за териториалното устройство**, Обн., ДВ. бр. 1 от 2.01.2001 г., в сила от 31.03.2001 г.,... изм. и доп., бр. 6 от 20.01.2023 г., в сила от 20.01.2023 г., доп., бр. 86 от 13.10.2023 г., в сила от 13.10.2023 г.; **Закон за горите**, Обн., ДВ. бр. 19 от 8.03.2011 г., в сила от 9.04.2011 г., изм., бр. 43 от 7.06.2011 г., бр. 38 от 18.05.2012 г., в сила от 1.07.2012 г., изм. и доп., бр. 60 от 7.08.2012 г.,... изм. и доп., бр. 11 от 2.02.2023 г., в сила от 2.02.2023 г., бр. 67 от 4.08.2023 г., в сила от 4.08.2023 г., изм., бр. 102 от 8.12.2023 г., доп., бр. 106 от 22.12.2023 г., в сила от 1.01.2024 г.; **Закон за кадастъра и имотния регистър**, Обн., ДВ. бр. 34 от 25.04.2000 г., в сила от 1.01.2001 г., изм., бр. 45 от 30.04.2002 г., бр. 99 от 22.10.2002 г., изм. и доп., бр. 36 от 30.04.2004 г., изм., бр. 39 от 10.05.2005 г., в сила от 10.05.2005 г., бр. 105 от 29.12.2005 г., в сила от 1.01.2006 г.,... изм., бр. 102 от 23.12.2022 г., в сила от 1.01.2023 г., изм. и доп., бр. 8 от 25.01.2023 г., изм., бр. 102 от 8.12.2023 г.; **Закон за опазване на земеделските земи**, Обн., ДВ. бр. 35 от 24.04.1996 г., изм. и доп., бр. 14 от 18.02.2000 г., доп., бр. 26 от 29.03.2000 г., изм. и доп., бр. 28 от 23.03.2001 г., в сила от 23.03.2001 г., доп., бр. 112 от 23.12.2003 г., в сила от 1.01.2004 г., изм., бр. 102 от 23.12.2022 г., в сила от 1.01.2023 г., изм. и доп., бр. 86 от 13.10.2023 г., в сила от 13.10.2023 г., изм., бр. 102 от 8.12.2023 г., изм. и доп., бр. 106 от 22.12.2023 г., в сила от

тивни актове⁸⁵, сервитутите са важен институт на съвременното вещно право.

22.12.2023 г., бр. 16 от 23.02.2024 г., в сила от 23.02.2024 г.; **Закон за гражданското въздухоплаване**, Обн., ДВ, бр. 94 от 1.12.1972 г., изм. и доп., бр. 30 от 13.04.1990 г., бр. 16 от 21.02.1997 г., бр. 85 от 24.07.1998 г., в сила от 1.01.1999 г., доп., бр. 12 от 11.02.2000 г., изм. и доп., бр. 34 от 6.04.2001 г., в сила от 6.04.2001 г., изм., бр. 111 от 28.12.2001 г., изм. и доп., бр. 52 от 18.06.2004 г., изм. и доп., бр. 16 от 23.02.2021 г., изм., бр. 102 от 23.12.2022 г., в сила от 1.01.2023 г., бр. 102 от 8.12.2023 г.

⁸⁵ Вж. напр. **Наредба № 16 от 9.06.2004 г. за сервитутите на енергийните обекти** – издадена от министъра на енергетиката и енергийните ресурси, министъра на земеделието и горите и министъра на регионалното развитие и благоустройството, Обн., ДВ, бр. 88 от 8.10.2004 г., изм. и доп., бр. 77 от 2.09.2008 г., бр. 12 от 11.02.2014 г., бр. 75 от 29.09.2015 г., бр. 39 от 28.04.2020 г.; **Наредба № 6 от 13.06.2019 г. за сервитутите, които възникват в полза на операторите на електронни съобщителни мрежи по Закона за електронните съобщителни мрежи и физическа инфраструктура** – издадена от министъра на транспорта, информационните технологии и съобщенията, министъра на регионалното развитие и благоустройството и министъра на земеделието, храните и горите, Обн., ДВ, бр. 49 от 21.06.2019 г.; **Наредба № РД-02–20–1 от 5.03.2020 г. за условията и реда за определяне на размерите и разположението на сервитутните ивици и на специалния режим за упражняване на сервитутите на водоснабдителните и канализационните проводни (мрежи) и съоръжения извън населените места и селищните образувания** – издадена от министъра на регионалното развитие и благоустройството, Обн., ДВ, бр. 29 от 27.03.2020 г., в сила от 27.03.2020 г.; **Наредба № 8 от 14.06.2001 г. за обема и съдържанието на устройствените планове (Загл. изм. – ДВ, бр. 22 от 2014 г., в сила от 11.03.2014 г.)**, Издадена от министъра на регионалното развитие и благоустройството, обн., ДВ, бр. 57 от 26.06.2001 г., в сила от 1.08.2001 г., изм. и доп., бр. 68 от 3.08.2004 г., бр. 51 от 21.06.2005 г., в сила от 21.06.2005 г.; изм. с Решение № 8787 от 16.07.2008 г. на ВАС на РБ – бр. 66 от 25.07.2008 г., в сила от 25.07.2008 г.; изм. и доп., бр. 22 от 11.03.2014 г., в сила от 11.03.2014 г.; изм. с Решение № 10965 от 18.07.2013 г. на ВАС на РБ – бр. 56 от 8.07.2014 г.; бр. 11 от 10.02.2015 г., в сила от 10.02.2015 г.; **Наредба № 6 от 24.02.2014 г. за присъединяване на производители и клиенти на електрическа енергия към преносната или към разпределителните електрически мрежи** – Издадена от Държавната комисия за енергийно и водно регулиране, обн., ДВ, бр. 31 от 4.04.2014 г., в сила от 4.04.2014 г., изм. и доп., бр. 36 от 13.05.2016 г., в сила от 13.05.2016 г., изм., бр. 77 от 4.10.2016 г., в сила от 4.10.2016 г., изм. и доп., бр. 76 от 27.09.2019 г., в сила от 27.09.2019 г., бр. 18 от 24.02.2023 г., в сила от 24.02.2023 г., бр. 55 от 27.06.2023 г., в сила от 27.06.2023 г.; **Наредба № 49 от 5.11.2004 г. за поддържане на картата на възстановената собственост** – Издадена от министъра на земеделието и горите, обн., ДВ, бр. 102 от 19.11.2004 г., попр., бр. 113 от 28.12.2004 г., изм. и доп., бр. 59 от 4.08.2015 г., бр. 21 от 9.03.2018 г., в сила от 9.03.2018 г., бр. 92 от 6.11.2018 г., в сила от 6.11.2018 г., изм., бр. 48 от 2.06.2023 г., в сила от 2.06.2023 г. Сервитутни права се уреждат и в наредбите, приемани от общинския съвет на осн. чл. 8 ЗНА и чл. 21, ал. 2 ЗМСМА – **Наредби за реда за придобиване, управление и разпореждане с общинското имущество, приемани от Общинските съвети на общините по реда на ЗОС и Наредби за реда и условията за издаване на разрешение за поставяне на временни преместваеми съоръжения и елементи на градското обзавеждане**. Елементи от режима на сервитутите се съдържат и в **Устройствения правилник на Изпълнителната агенция по горите** – Приет с ПМС № 173 от 20.06.2011 г., обн., ДВ, бр. 49 от 28.06.2011 г., в сила от 28.06.2011 г., изм., бр. 48 от 26.06.2012 г., в сила от 26.06.2012 г., бр. 91 от 18.10.2013 г., в сила от 18.10.2013 г., изм. и доп., бр. 29 от 21.04.2015 г., в сила от 21.04.2015 г., бр. 66 от 10.08.2018 г., в сила от 10.08.2018 г., бр. 92 от 22.11.2019 г., в сила от 22.11.2019 г., изм. и доп., бр. 58 от 23.07.2022 г., в сила от 1.08.2022 г.; в **Устройствения правилник на Главна дирекция „Гражданска въз-**

Въпросите на техния правен режим отдавна са в центъра на научната полемика, а отсъствието на цялостна (както обща, така и детайлна) уредба за тях поражда сериозни затруднения в практиката.

Когато към тази негативна преценка за съдържанието и неуредеността на присъщи за модерния обмен правни фигури, се прибавят и неподходящите редакции на редица текстове, насищането на проекта с научни дефиниции (в огромната си част – архаични и следователно – непригодни), става ясно защо този неподходящ проект е напълно отречен при обсъждането му в Юридическия факултет на Софийския университет; нещо повече – превърнат в обект на присмех.

Представянето на проекта за граждански кодекс изиграва и друга неблагоприятна роля. На младите тогава колеги, позабравили вече идеята за кодификация, възпитавани в дух на преклонение пред усилията на известните професори – създатели на гражданското законодателство от края на 40-те и началото на 50-те години (което има шанса, и заради чудесните и лаконични текстове, да се приложи без проблем и през годините на социализма, и след това), този неумело и набързо съшит от стари текстове проект, повлия негативно върху преценката им за необходимостта от такъв кодекс. Ще си позволя да цитирам изключително вярната според мен оценка на един от моите първи учители в цивилистиката, чието име и трудове като меродавен изследовател на историята на българското гражданско право, и в частност – на кодификационната идея у нас след войната, многократно съм споменавал – проф. Владимир Петров: *„Младата (все още към края на XX век – б. а.) генерация теоретици в материята на гражданското право все повече изглежда са склонни да смятат, че времето на гражданските кодекси е вече отминало, като откриват качествата и стабилитета на действащото законодателство, изработено преди повече от 50 години. Основание за тази носталгия към закони като ЗЗД, ЗС, ЗН и др., дава и съвременната законотворческа практика, която се характеризира с изключително лоши, неясно формулирани, юридически грешни и написани на административен жаргон норми, които непрекъснато се изменят и допълват с още по-лоши и некачествени“*.

Но като всеки мъдрец, още повече – цивилист, той заключава оптимистично, че казаното не отрича нуждата от изработването на граждански кодекс, че работата по него *„не е напразно хабене на време и средства за едно ненужно юридическо дело“*. Напротив – значимостта му не избледнява, но начинът на постигане на тази цел трябва да бъде изменен.

„Корените на негативизма“ към създаването днес на граждански кодекс (още повече че България не се сдоби с нито един), *„трябва да бъдат търсени*

духоплавателна администрация“ – Издаден от министъра на транспорта и съобщенията, обн., ДВ, бр. 104 от 15.12.2023 г.; в **Нормите за проектиране на генерални планове на промишлени предприятия** – Публ., БСА, бр. 3 от 1988 г., в сила от 1.07.1988 г. и други.

и по-дълбоко“. Проф. Вл. Петров прави тъжната констатация, че по силата на неумолимите природни закони, отдавна вече не са живи онези поколения блестящи цивилисти – професори и практики, формирани от законодателството и практиката във Франция и Германия, които на времето, при недостатъчно развитата в България съдебна практика, са се опитвали, на основата на френската, италианската или немската, да формират адекватни и за нашето национално правосъзнание разрешения. Бих си позволил да добавя, че тези юристи, развивайки тъкмо там своята духовност, култура и чувствителност, неизменно са възпитавани в дух на преклонение към неподражаемите паметници на националния дух и историческа традиция, каквито представляват австрийският, френският, германският, италианският, швейцарският и други граждански кодекси. Получили образование в тези западноевропейски държави, останали непрекъснато в досег с новите им законодателни идеи и с тяхната съдебна практика, те неизменно са осъзнавали колко гениално творение, определящо не само правосъзнанието, но и цялата цивилизационна култура на техните народи, са гражданските им кодекси.

Другото затруднение по пътя към кодификация, е налагащата се все по-отчетливо тенденция към т.нар. „*техницизиране на правото*“. Според един от световно известните представители на гражданското право и на теорията на правото от втората половина на XX век – френският професор Жан Карбоние, на сегашната генерация юристи се налага да използват минимален правен речник, обличайки политическите и технически предписания в правни норми⁸⁶.

След този последен опит, обаче, в България настъпи период, през който идеята за създаване на граждански кодекс, никога не е била толкова чужда.

ЛИТЕРАТУРА

Василев, Любен. Към Граждански кодекс на НРБ. – *Социалистическо право*, 1955, № 7.

Василев, Любен. Гражданско право на НРБ. Обща част. София: Наука и изкуство, 1956.

Василев, Любен. Основни въпроси на кодификацията на гражданското право в НР България. – *Социалистическо право*, 1963, № 7, с. 42, № 8.

Даскалова, Светла. Мотиви към проекта за Граждански кодекс на НРБ, раздел I, Предварителни бележки, с. IV–V.

⁸⁶ **Карбоние**, Жан. Въведение в гражданското право. София: Лик, 1999, с. 120. За тях той пише, че „*тяхната концепция за закона е много различна от онази, която продължава да властва в гражданското законодателство. За тях законът не е всеобща и постоянна норма на живота в обществото; той е способ за управление, предназначен да разреши незабавно един ограничен, макар и повтаряем тип практически въпроси. За тях най-важното е текстът да бъде разбран на първо място от чиновниците в службата; после от професионалистите, които ще работят с тази служба; масата от потребители има по-малко значение*“.

- Диков, Любен.** Как трябва да стане кодифицирането на нашето гражданско право. – *Юридически преглед*, 1929, № 1, с. 17–22.
- Дюнан, Жан-Филип.** Между традицията и новаторството (исторически анализ на понятието „кодекс“). – В: *Римско право и съвременни кодификации*. Сборник статии от проведената научна конференция в Юридическия факултет на Софийския университет 10 май 2007. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Йерусалимов, Богдан.** За кодификацията. – В: *60 години българско правосъдие*. Юбилеен сборник. 1878-1941 г. София: Придворна печ., 1941, 283–494.
- Карбоние, Жан.** Въведение в гражданското право. София: Лик, 1999, с. 120.
- Метев, Лалю.** Видни представители на знатната фамилия Аврамови от Калофер. Калоферска дружба-София. София: Атлас-Л, с. 239–243.
- Ненова, Лиляна.** Семейно право на Република България. 2. осн. прераб. изд. София: Софи-Р, 1994.
- Павлова, Мария.** Гражданско право. Обща част. София: Софи-Р, 2002, с. 42.
- Петров, Владимир.** Развитие на идеята за кодификацията на гражданското право в Република България. – В: *Римско право и съвременни кодификации*. Сборник статии от проведената научна конференция в Юридическия факултет на Софийския университет 10 май 2007. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008, с. 130–156.
- Русчев, Иван.** Нормативните актове – източник на частното право. София: Албатрос, 2008.
- Русчев, Иван.** Стожерите на българското гражданско законодателство. – *Год. СУ Юрид. фак.*, 89, 2023, с. 82–143.
- Сталев, Живко.** Обсег и структура на общата част на проекта за Граждански кодекс на НРБ. – *Правна мисъл*, 1974, № 1, с. 44–45.
- Таджер, Витали.** Гражданско право на НРБ. Обща част. Д 2. София: Наука и изкуство, 1973.
- Таджер, Витали.** Проблеми на обхвата на Гражданския кодекс на НРБ. – *Правна мисъл*, 1973, № 3.
- Таджер, Витали.** За систематичното място на института на настойничеството и попечителството. – *Социалистическо право*, 1979, № 12, с. 72–85.
- Таджер, Витали.** За обхвата на общата част на Гражданския кодекс и систематичното място на сделките и договорите. – *Социалистическо право*, 1980, № 1, 52–62.
- Таджер, Витали.** Гражданско право на НРБ. Обща част. Д. 1. 2. изд. София: Софи-Р, 2001.
- Фаденхехт, Йосиф.** Кодификация на гражданското и търговското право. – *Юридическа мисъл*, 1919–1920, № 1, с. 3–10.
- Фаденхехт, Йосиф.** Българско гражданско право. Обща част. София: Печ. на Армейския воен.-изд. фонд, 1929.
- Фаденхехт, Йосиф.** Уеднаквяване облигационното право в славянските държави. – *Юридическа мисъл*, 1933, № 4.
- Фаденхехт, Йосиф.** Новият полски законник по облигационно право. – *Юридическа мисъл*, 1934, № 6, с. 315–341.

Също и в: *Правна мисъл*, 1935, № 1, с. 60–67, № 3, с. 234–241, № 4, с. 300–314, № 5, с. 389–300, № 6, с. 469–475.

Христов, Н. По изготвянето на Гражданския кодекс на Народна република България. (Обсъждане на системата и съдържанието на кодекса). – *Социалистическо право*, 1955, № 6, с. 50–54.

Цанкова, Цанка, Методи **Марков**, Анна **Станева**, Велина **Тодорова**, Веселин **Петров**, Емануела **Балевска**, Бонка **Дечева**, Вергиния **Мичева**. Семейен кодекс. Приложен коментар. Проблеми на правоприлагането. Анализ на съдебната практика. Нормативен текст. София: Труд и право, 2015.